

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему : «Повсякденне життя в африканських колоніях Німеччини
(1871-1914 рр.) (за матеріалами європейських джерел)»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8. 0328 – і
спеціальності: 032 історія та археологія
освітньої програми: історія
Марусенко Оксана Миколаївна
Керівник : завідувачка кафедрою всесвітньої
історії та міжнародних відносин, доцент, к. і. н.,

_____Маклюк О.М.

Рецензент: професор кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин, доцент, к. і. н.

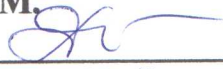
_____Давлетов О.Р.

Запоріжжя
2019 рік

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
Освітній рівень: магістр
Напрямок підготовки: 032 історія та археологія
Освітня програма: історія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин
Маклюк О. М.

«28» грудня 2019 року

**З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Марусенко Оксані Миколаївні

1. Тема роботи : Повсякденне життя в африканських колоніях Німеччини (1871-1914 рр.) (за матеріалами європейських джерел), керівник роботи :к. і. н., доцент Маклюк О. М. затверджені наказом ЗНУ від 5 травня 2019 року №655-с
2. Строк подання студентом роботи 28 грудня 2019 р.
3. Вихідні дані до роботи: Deutsche Geschichte 1918-1933. Dokumente zur Innen- und Aussenpolitik Hrsg. von W. Michalka, G. Niedhard. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1992. 336 s.; Ernst H. Das deutsche Togogebiet und meine Afrikareise. Leipzig: Reissner, 1887. 147 s.; Klose H. Togo unter deutscher flagge. Reisebilder und betrachtungen. Berlin: Dietrich Reimer, 1899. 561 s.; D. Reimer. Resultate und Begebenheiten einer Reise von der Deutsch-Ostafrikanischen Küste bis zur Kongomündung in den Jahren 1893/94. Durch Afrika Ost nach West. Berlin 1895.394 s.;
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати розробку теоретичних засад колоніального питання німецькими науковцями (обґрунтування необхідності та шляхи реалізації), а також визначити особливості колоніальної політики Німецької імперії, крізь призму діяльності і генези поглядів канцлерів та політичних партій; визначити стратегію формування апарату управління в німецьких колоніях; розглянути процес побудови взаємовідносин між колоністами та місцевим населенням; охарактеризувати міжрасові та міжособистісні стосунки в німецьких колоніях крізь призму

юридичних норм та судових справ; проаналізувати структуру німецького колоніального суспільства; висвітлити особливості повсякденного життя африканських колоній на прикладі німецьких поселень;

5. Перелік графічного матеріалу: мапи адміністративного устрою німецьких колоній на території Африканського континенту кін. ХІХ – поч. ХХ ст., маршрутів еміграції німецького населення до колоній, найбільших торговельних артерій та залізничних сполучень на території Південноафриканських колоній Німеччини станом на 1898 р.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Маклюк О.М., доцент	03. 09. 2019	03. 09. 2019
Розділ 2	Маклюк О. М., доцент	23.09.2019	23.09.2019
Розділ 3	Маклюк О. М., доцент	01.10. 2019	01.10. 2019
Розділ 4	Маклюк О. М., доцент	07. 11. 2019	07. 11. 2019

7. Дата видачі завдання 10 травня 2019 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вступ. Вивчення проблеми, опрацювання джерел та публікацій.	Липень, серпень 2019 р.	виконано
2.	Написання першого розділу	Вересень 2019 р.	виконано
3.	Написання другого розділу	Вересень 2019 р.	виконано
4.	Написання третього розділу	Жовтень 2019 р.	виконано
5.	Написання четвертого розділу	Листопад 2019 р.	виконано
5.	Написання висновків	Грудень 2019 р.	виконано

Студентка _____ Марусенко О. М.

Керівник роботи _____ Маклюк О. М.

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ Черкасов С.С.

РЕФЕРАТ

Повсякденне життя в африканських колоніях Німеччини (1871-1914 рр.) (за матеріалами європейських джерел)

Кваліфікаційна робота складається з 75 сторінок, містить 45 джерел, 77 монографій і статей, 7 додатків.

Ключові слова: Німецька імперія, колоніальна політика, Африканський континент, колонії, повсякденне життя.

Об'єктом виступає Африканський континент наприкінці XIX – на початку XX століття.

Предметом виступає повсякденне життя німців колоністів в Африканських колоніях на основі джерел європейського походження.

Метою роботи є дослідження особливостей соціалізації та побуту німецьких колонізаторів на території Африканського континенту, як наслідок впровадження колоніальної політики.

Новизна роботи дослідження полягає у здійсненій спробі комплексного висвітлення генези колоніальної питання в Німецькій імперії, уточнено погляди провідних політичних та громадських діячів стосовно розширення колоніальних володінь, узагальнено способи практичного втілення колоніальної політики, набули подальшого розвитку окремі аспекти повсякденного життя німців-колоністів.

Основні висновки. Німеччина, у ставленні до колоніальної ідеї та діяльності колоніальних інститутів за багатьма параметрами відрізнялась від інших колоніальних країн. В першу чергу, це можна пояснити відмінним від інших держав історичним розвитком, оскільки як єдина країна Німецька імперія утворилась у 1871 р., тому мала врегулювати багато питань внутрішньої організації, механізмів управління, затвердити основоположні закони, провести низку принципово важливих реформ. Аналізуючи ставлення уряду до ідеї завоювання Німеччиною власних заокеанських колоній, можна стверджувати, що спочатку воно було більшою мірою негативним. Найяскравіше ця позиція звайшла відображення у поглядах на колоніальне питання першого

рейхсканцлера імперії Отто фон Бісмарка, який вважав, що спочатку потрібно налагодити ефективні механізми внутрішньої політики та утвердити стійкі позиції в зовнішній. Однак, в Німеччині були й прихильників колоніальної ідеї, серед них Ліст, Рошер, Росс, Шуман, які не тільки виступали за активне проведення широкомасштабної німецької континентальної й заокеанської колонізації, але й закликали не боятися можливих конкурентів на цьому поприщі, тим самим вони сприяли формуванню і утвердженню німецької колоніальної політики.

Важливе значення у формуванні і реалізації колоніального вектору імперської політики належало політичним партіям, позиції яких сильно змінювалися, починаючи від прямої відмови від колоній за рахунок неформального імперіалізму та вільної торгівлі і закінчуючи, так званім радикально-расистським колоніалізмом.

Зрештою, в кінці XIX ст. Німеччина стала колоніальною державою. Разом із придбанням колоній почався процес формування німецького колоніального етносу. Необхідність існування колоніальної громади в оточенні чужої етнічного та культурного середовища змушувала німців з особливою силою відчувати власну національну і культурну єдність. В якості основного механізму адаптації виступала консервація німецьких традицій, що виражалася в реаліях повсякденного життя. Німецький дизайн в архітектурі, інтер'єр житла, харчування, характерний спосіб життя з німецькими святами і традиціями виступали засобами соціально-психологічної адаптації німців в колоніях. Важливим соціальним аспектом життя колоніального суспільства був постійний зв'язок з батьківщиною за допомогою пошти, преси. В результаті колоніальна громада, що мала в своїй основі європейську цивілізацію і генетично пов'язана з Німеччиною, за короткий проміжок часу сформувала нову соціальну спільність, виробила особливий культурно-історичний тип.

SUMMARY

Everyday life in the African colonies of Germany (1871-1919)

(based on Materials of European Sources)

The qualifying work consists of 75 pages, contains 45 sources, 77 monographs and articles, and 7 appendices.

Keywords: the German empire, colonial politics, African continent, colonies, everyday life.

The object the African continent comes forward in the end XIX – at the beginning XX of century.

The subject everyday life of Germans of colonists is in the African colonies based on Materials of European Sources.

The aim the work is to study the features of socialization and life of the German colonialists on the territory of the African continent, as a consequence of the introduction of colonial policy.

The novelty of the work lies in an attempt to comprehensively cover the genesis of the colonial issue in the German Empire, the views of the leading political and public figures on the expansion of colonial possessions are specified, the ways of practical implementation of the colonial policy are generalized, and some aspects of the daily life of the Germans-colonists have been further developed.

Conclusions. Conclusions. Germany, in relation to the colonial idea and the activities of colonial institutions in many ways differed from such countries as Britain, France, Spain, Portugal. First of all, this can be explained by historical development different from other states. Thus, analyzing German colonialism it should be noted that as a single country, the German Empire was formed in 1871, therefore, it was necessary to resolve many issues of internal organization, management mechanisms, to approve fundamental laws, and to carry out a number of fundamentally important reforms. Analyzing the attitude of the government to the idea of conquering Germany's own overseas colonies, it can be argued that at first it was rather cold, more or less negative. Most clearly, this position was reflected in the views on the colonial question of the first Reich Chancellor of the empire Otto von

Bismarck. His negative attitude toward colonial achievements in the 70's was justified by the desire to initially establish effective internal policy mechanisms and establish stable positions in the external. In Germany there were many people who believed that their country should be a colonial empire of a new type different from the one existing. Many well-known and influential German scholars such as List, Roscher, Ross, and Schumann not only advocated the active holding of large-scale German continental and overseas colonization, but also urged not to be afraid of possible rivals in this field, above all, the UK. Thus, they contributed to the formation and consolidation of German colonial policy.

A great important in the formation and implementation of the colonial vector of imperial politics belonged to political parties. Among the parties that actively advocated the entry of Germany into the colonial race, the following can be called: free-conservative and national-liberal. It is characteristic that their positions have changed greatly, from the direct rejection of the colonies through informal imperialism and free trade, and ending with so-called radical-racist colonialism.

Finally, at the end of the XIX century Germany became a colonial state. With the acquisition of colonies began the process of formation of the German colonial ethnic group.

We also note another trend: the need for the existence of a colonial community, surrounded by another's ethnic and cultural environment, forced the Germans to feel their national and cultural unity with particular force. The main mechanism of adaptation was the conservation of German traditions, which was expressed in the realities of everyday life. The German design in architecture, the interior of the dwelling, food, a characteristic way of life with German holidays and traditions were the means of social and psychological adaptation of the Germans in the colonies.

An important social aspect of the colonial society's life was the constant connection with the homeland through mail, the press and transport. As a result, the colonial community, which was based on European civilization and genetically linked with Germany, formed a new social community for a short period of time, developed a special cultural-historical type.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
РОЗДІЛ 2. ТЕОРТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІД ІДЕОЛОГІЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ	18
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ В АФРИКАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ	45
3.1. Колоніальна адміністрація: створення та діяльність.	45
3.2. Німці колоністи та місцеве населення : формування взаємовідносин крізь призму юридичних норм та судових справ	53
РОЗДІЛ 4. НІМЕЦЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В АФРИКАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПОБУТУ	58
4.1. Формування німецької колоніальної інфраструктури на території Африканського континенту	58
4.2. Структура німецького колоніального суспільства крізь призму соціально-економічний та демографічних процесів	64
4.3. Особливості повсякденного життя німецьких поселень: комфорт митрополії перед викликами колоніальних реалій	67
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Історія колоніалізму належить до числа найбільш актуальних тем, що розробляється в українській і зарубіжній історії. Не зважаючи на те, що з розпадом колоніальних систем це питання, здавалося б було позбавлене «практичного» значення, в дійсності зацікавлення до нього не згасає.

Звичайно, колоніальних імперій в класичному вигляді сьогодні ми не спостерігаємо, однак відмічаємо тенденції до неокolonіалізму. Вони знаходять своє відображення в тому, що колись сформовані колоніальні системи навіть після розпаду можуть переносити механізм свого впливу у побудові сучасних міжнародних відносин. На практиці це реалізується у політичному впливі сильної країни на слабку, підписанні нерівноправних економічних договорів. Тому, на наш погляд актуальним є аналіз змісту, форм і методів реалізації колоніальної політики, як явища, що передувало неокolonіалізму.

Також, інтерес до колоніальної політики можна пояснити тим, що велика кількість країн в різні історичні періоди були частково або повністю втягнуті в колонізаційні процеси. Так, колоніальне питання визначало міжнародний статус держав, пріоритетні напрямки їх зовнішньої та внутрішньої політики, змінювало тенденції економіки та соціально-культурного середовища. Звичайно, в світі значною мірою відчуваються різні наслідки колонізації, в тому числі негативні – неврегульовані проблеми, що виникли в період розквіту трансконтинентальних імперій і були потім успадковані наступними епохами. Все це відбивається в поточному стані міжнародних відносин, а отже – потребує наукового осмислення.

Прикладом держави-колонізатора була Німецька імперія. Після посилення центральної влади, наслідуючи інші європейські країни обрала шлях втілення колоніальної ідеї. Тому, доречним буде дослідження

виникнення колоніальної ідеології та особливостей реалізації колоніального проекту.

Варто зазначити, що втілення імперської ідеї стосовно колоніальних завоювань було, з точки зору митрополії, доволі ефективним, особливо на території Африканського континенту. Однак, вивчаючи історію німецького колоніалізму в Африці, дослідники часто недостатньо висвітлюють особливості соціалізації білої громади німецьких колоній у Африці. Оскільки будь-яка колонія – це, в першу чергу, люди, які створюють свою неповторну спільноту, виникає необхідність аналізу структури німецького колоніального суспільства та дослідження особливостей його повсякденного життя.

Об'єктом виступає Африканський континент наприкінці XIX – на початку XX століття.

Предметом виступає повсякденне життя німців колоністів в Африканських колоніях на основі джерел європейського походження.

Метою роботи є дослідження особливостей соціалізації та побуту німецьких колонізаторів на території Африканського континенту, як наслідок впровадження колоніальної політики.

Виходячи з обраної теми, необхідно вирішити наступні **науково-дослідницькі завдання**:

1. проаналізувати розробку теоретичних засад колоніального питання німецькими науковцями (обґрунтування необхідності та шляхи реалізації), а також визначити особливості колоніальної політики Німецької імперії, крізь призму діяльності і генези поглядів канцлерів та політичних партій;
2. визначити стратегію формування апарату управління в німецьких колоніях;
3. розглянути процес побудови взаємовідносин між колоністами та місцевим населенням;
4. охарактеризувати міжрасові та міжособистісні стосунки в німецьких колоніях крізь призму юридичних норм та судових справ;

5. проаналізувати структуру німецького колоніального суспільства;
6. висвітлити особливості повсякденного життя африканських колоній на прикладі німецьких поселень;

Територіальні межі охоплюють Німецьку імперію в складі метрополії Німеччини та її колоній, практична реалізація розглядається на прикладі Африканського континенту, і відповідно, до адміністративно-територіального поділу колишніх німецьких колоній це : Південно-Західна Африка (сучасна Намібія), Німецька Східна Африка (на сьогодні – Танзанія, Бурунді, Руанда), Камерун (сучасна Республіка Камерун) і Того (сучасна Тоголезька Республіка і частина території Республіки Гана).

Хронологічні межі охоплюють період з 1871р. по 1914 р. *Нижня хронологічна межа* – 1871 р., пов'язана з датою утворення Німецької імперії. Вона є поворотним моментом не тільки для німців, які досягли єдності, але і для всієї історії міжнародних відносин к. XIX– поч. XX ст. Оскільки на політичній карті Європи виникла держава, яка вступила на шлях колоніальних захоплень, в тому числі і на території Африканського континенту. Протиборство Німеччини з іншими великими країнами за володіння колоніями призвело до Першої світової війни, в результаті якої німецькі володіння в Африці перейшли під контроль держав-переможниць, тому дата початку війни–1914 р. взята в якості *верхньої хронологічної межі*, як точка відліку збройної боротьби Німеччини з провідними імперіями за розширення колоніальних володінь.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненій спробі комплексного висвітлення генези колоніальної питання в Німецькій імперії, уточнено погляди провідних політичних та громадських діячів стосовно розширення колоніальних володінь, узагальнено способи практичного втілення колоніальної політики, набули подальшого розвитку окремі аспекти повсякденного життя німців-колоністів.

Теоретичне значення. Враховуючи те, що на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин час від часу помічаємо спалахи локальних

конфліктів, політичний тиск окремих держав з посяганням на суверенітет інших, економічні блокади, можемо відмічати тенденції неоколоніалізму. Тому, вивчення ідеї колонізації та її ключових засад, механізмів втілення колоніальної політики необхідне за для усвідомлення ролі, значення та наслідків колонізаційних процесів.

Результати нашого дослідження можуть бути використані під час загального аналізу проблеми колоніалізму., вивчення окремих аспектів історії Африки і Німеччини, та історії міжнародних відносин.

Практичне значення. Результати нашого дослідження знайшли своє відображення в розробці навчально-методичного комплексу для учнів 9 класу з теми «Німеччина в кінці XIX – на початку XX ст. : формування колоніальної імперії» та були представлені на освітніх порталах. Окремі аспекти нашого дослідження були представлені на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт зі спеціальності «Історія та археологія» (2019р.)

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, переліку використаних джерел та літератури (122 позиції), додатків.

Обсяг основної частити складає 76 сторінок машинописного тексту, загальний обсяг магістерської роботи складає 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія дослідження. Стосовно стану розробки проблеми слід зазначити, що окремі аспекти формування німецької колоніальної політики були предметом дослідження вчених багатьох країн і наукових напрямків. Серед них численні різнопланові в науковому та політичному ключі праці зарубіжних та українських дослідників.

Аналізуючи праці вчених нами було виокремлено два блоки історіографічного матеріалу, перший – присвячений роботам науковців які вивчали та вивчають теоретичні засади генези колоніального питання, другий – присвячений роботам науковців які досліджували та досліджують різні аспекти практичного втілення колоніальної політики Німецької імперії. Проаналізовані праці дослідників в межах дослідницьких завдань нашої роботи ми структурували історіографію за географічним принципом.

Серед праць, присвячених теоретичним засадам колоніального питання, діяльності політичних партій та окремих політичних діячів, дослідженню векторів зовнішньої та внутрішньої політики Німецької імперії, побудові міжнародних відносин між імперією та провідними країнами того часу, а також робіт з висвітлення питання формування та діяльності колоніальної адміністрації і повсякденного життя в німецьких колоніях, особливостях соціалізації та побуту слід виокремити наступні.

Німецька історіографія. Перш за все, це роботи німецьких вчених, які з'явилися після Першої світової війни і так чи інакше торкалися проблематики колоній, так слід звернути увагу на монографію П. Дармштеттера «Історія поділу Африки» [73], присвячена колоніальному поділу Африки, в якій автор аналізує відносини Німецької імперії та Великобританії і підводить до висновку, що суперництво між країнами на Африканському континенті і стало перш за все одним з визначальних

чинників впливу на формування відносин між Англією та Німеччиною в Європі. Інший німецький історик М. фон Гаген, який опублікував в 1923 р. книгу «Колоніальна політика Бісмарка» [110], на основі використання широкого кола документальних матеріалів подав змістовний виклад вступу Німеччини на шлях колоніальної експансії. Також, характеризуючи німецьку історіографію необхідно відзначити дослідження історика М. Бенена, зокрема його роботу «Витоки німецької зовнішньої політики в епоху імперіалізму 1890 - 1911 рр.» [106]. Ця праця містить відомості про зовнішню політику Німеччини під час правління канцлерів Капріві, Хохенлоє та Бюлова до другої марокканської кризи. Особливо цінним є те, що автор посилається як на офіційні так і на неофіційні матеріали, а також включає раніше ненадруковані або лише частково опубліковані джерела, які дають уявлення про основні мотиви, методи та завдання зовнішньополітичного курсу імперії. Окрім того, Міхаель Бенен особливу увагу приділив розгляду ключових політичних орієнтацій в таких галузях як торгівля, озброєння та флот. Питанням німецької колоніальної політики в Африці присвячена праця колективу німецьких істориків під редакцією Г. Стокера «Прагнення до Африки: колонії. Політика розширення та панування німецького імперіалізму в Африці» [108]. Велике значення при дослідженні колоніальної політики має праця Г. Ульмана «Політика в Німецькій імперії 1871-1918» [119]. Ця книга присвячена внутрішньому розвитку Німеччини від створення імперії до Листопадової революції. В роботі автор звертає увагу на політичну напругу в країні серед представників різних політичних сил, зосереджується на ключових внутрішньополітичних проблемах та аналізує обрані шляхи їх вирішення.

Серед останніх робіт, які заслуговують на особливу увагу, в німецькій історіографії треба виокремити праці Г. Фессера та В. Шпайткампа, опубліковані на початку XXI ст. Так, професор Герд Фессер у своїй роботі «Імператорський період. Німеччина 1871-1918 рр.» аналізує структуру імперії, зокрема видані акти, прийняті закони, імперську конституцію і

систему державного управління. Особливу увагу вчений приділив військовому, економічному розвитку держави, соціальній структурі, побуту і способу життя, освіті та науці, а також культурі [109]. В контексті практичного втілення колоніальної політики Німецької імперії важливою є праця вченого Вінфріда Шпайткампа, який у своїй роботі «Німецька колоніальна історія» [117], розглядає історію німецької колонізації не лише як історію підкорення, насильства та опору, а і як історію зустрічі різних цінностей і культурного обміну.

Англо-американська історіографія. Наукові праці англо-американських істориків тільки частково стосувалися питань формування німецької колоніальної політики в середині та другій половині XIX ст. Основна ж увага приділялася англо-німецькому антагонізму в сфері колоніальної політики впродовж 1884 – 1918 рр. Але принципово важливо те, що новаторські праці американських науковців призвели до виникнення нового підходу й напрямку в дослідженнях історії колоніалізму – постколоніальних студій. Фундатором постколоніальної теорії був американець Едвард Саїд, який у праці “Культура й імперіалізм” розкрив історію співучасті культури в справі імперських колоніальних завоювань [91].

У контексті загальнотеоретичних підходів до вивчення німецької колоніальної політики серед праць авторів відзначимо книгу викладача Ланкастерського університету Дж. Мак-Кензі “Поділ Африки (1880 – 1900) і європейський імперіалізм у XIX ст.”, та монографію англійського ученого Л. Джеймса “Жорстокі війни: британські військові кампанії в Африці, 1870 – 1920”. Також, слід звернути увагу також на праці відомого американського фахівця з історії німецького колоніалізму В. Сміта, зокрема монографія “Німецька колоніальна імперія”, автор якої розкрив певні сторони ідеології у німецької колоніальної політики та розглянув функціонування колоніальної системи [116].

Радянська і російська історіографія. Вагомий внесок у дослідження проблем історії німецького колоніалізму зробили радянські й російські науковці.

Серед них, зокрема, колективні праці як «История дипломатии» під редакцією В. Потьомкіна. Особливу увагу слід приділити праці Єрусалімського А. «Зовнішня політика та дипломатія німецького імперіалізму наприкінці ХІХ століття» [77]. Необхідно також відзначити роботу відомого російського африканіста А. Давидсона «Сесіль Родс та його час», присвячену особистості і політичній діяльності прем'єра Капської колонії [71].

Грунтовні наукові праці з питань німецької колоніальної політики в Африці належать В. Ряплову, О. Пуховській, А. Пегушеву, І. Улановській, В. Возняку, С. Фокіну [90,88,84,62]. Так, робота вченої І. Улановської присвячена німецькій політиці в Східній Африці в 1884-1890 рр. На багатому документальному матеріалі автор глибоко розкрила ставлення уряду і зовнішньополітичного відомства до німецької колоніальної політики 1884 – 1890 рр. Однак в цілому відзначаємо, що процес формування та реалізації німецької колоніальної політики впродовж 40 – 80-х років ХІХ ст. або залишилися поза увагою істориків, або окреслений схематично в рамках загальної картини витоків і передумов колоніальної експансії Німецької імперії.

Українська історіографія. Помітну роль у дослідженні фундаментальних проблем німецької історії Нового часу, питань зовнішньої, в тому числі колоніальної політики кайзерівської Німеччини в останні десятиріччя ХІХ – на поч. ХХ ст. відіграють сучасні українські історики. Дослідженням внутрішньополітичних та зовнішньополітичних факторів, які впливали на становлення та еволюцію колоніальних поглядів першого рейхсканцлера Отто Бісмарка присвячені роботи Гончаренко Л. [69]. Вагомий внесок у висвітленні витоків німецького колоніалізму, діяльності

колоніальних товариств та вивченні генези колонаільного питання в Німецькій імперії належить вченому Трояну С. [92-99].

Також, аналізом теоретичного обґрунтування німецької колоніальної експансії займався Є. Сахновський, а окремі аспекти непростих англо-німецькі відносин на рубежі XIX–XX ст., досліджувала Л. Питльована [87]. Помітну роль у висвітленні питання формування німецької колоніальної спільноти та її повсякденному життю в африканських колоніях, окремим аспектам юридичних норм присвячені дослідження Луценка С.[83]. Також, в контексті досліджуваної теми необхідно відзначити роботи вчених Волюх Л. [57] Личко С. Окрім того, потужним центром германістики в Україні на сьогодні є Інститут українсько-німецьких досліджень під керівництвом професора С. Бобилевої при Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара [51].

В цілому, заслуга українських істориків полягає у тому, що досліджуючи проаналізований вище комплекс питань зовнішньої і колоніальної політики Німецької імперії останніх десятиріч XIX – поч. XX ст., вони ввели у науковий обіг значну кількість неопублікованих матеріалів з вітчизняних і зарубіжних архівів. У наукових дослідженнях українських авторів розглядалися й окремі аспекти німецької колоніальної проблематики 40 – початку 80-х років XIX ст. Насамперед, це стосується аналізу ідеологічних і колоніально-пропагандистських аспектів розвитку німецького колоніалізму. Водночас, далеко не всі “білі плями” історії колоніальної політики й етапів її становлення та еволюції отримали належну наукову розробку.

Підводячи підсумки стану вивчення наукової проблеми й аналізу сучасної історіографії з історії німецького колоніалізму, можна констатувати, що окремі аспекти колоніальної політики представлені в науковому полі, зокрема питання розробки колоніальних проєктів, діяльності провідних німецьких діячів колоніальних товариств та політичних партій того часу, формування колоній та управління ними, а також деякі моменти

повсякденного життя німців-колоністів. Однак, питання комплексного системного дослідження процесу формування колоніальної політики Німеччини та її практичної реалізації на Африканському континенті залишається відкритим і актуальним з точки зору історичного дослідження.

Джерельна база на сьогодні є широкою і репрезентативною. В ході нашого дослідження ми використовували широкий спектр історичних джерел. Відповідно до способу фіксації інформації це були *писемні* та *зображально - графічні* джерела. Серед *писемних* джерел варто відзначити такі як: опубліковані німецькі документи й матеріали з історії зовнішньої та колоніальної політики Німеччини, дані про діяльність численних німецьких колоніальних товариств, а також спогади та особисті папери окремих дослідників, місіонерів, купців, різного роду кореспонденція, авторами яких були колоніальні та політичні діячі, підприємці та науковці, які вивчали різнопланові аспекти колоніального питання як у теоретичному, так і в практичному ключі.

Також до джерельної бази роботи відноситься наукова й публіцистична література досліджуваного періоду, у якій порушувалися проблеми обґрунтування умов, доцільності переходу до практичного втілення та регіонів можливої німецької колоніальної експансії та численні й різнопланові з точки зору політичного спрямування матеріали преси та періодики.

Досить репрезентативними, на наш погляд були *зображально-графічні джерела*, а це географічні карти, фотографії, листівки та марки, що особливо яскраво відобразили практичне втілення колоніальної політики. Так, за допомогою географічних карт можемо відслідкувати райони переселення колоністів, розташування найбільших торгових шляхів, виокремити важливі об'єкти інфраструктури. У фотографіях зафіксувались значимі на той час історичні події та впливові політичні лідери, а в листівках та марках втілювались провідні настрої німецьких колонізаторів.

Опрацьовані нами писемні джерела ми класифікували за видовою ознакою. Тому, першу групу писемних джерел склали акти, закони, укази, угоди, офіційні документи. Так, наприклад, аналізуючи акти видані канцлером О. Бісмарком 1884 р. ми можемо підтвердити перехід Німецької імперії до практичної реалізації колоніальної політики, в першу чергу шляхом підтримки ініціативи купців, оскільки останні викупали землі у місцевих вождів і потребували юридичного визнання новопридбаних територій [20].

Реалізуючи колоніальну політику Німецька імперія проводила зовнішню політику, тому в контексті нашого дослідження ми звернули увагу на угоди, які підписувала Німецька імперія, особливо з приводу переділу колоній на Африканському континенті. Так, варто згадати Гельголандсько-Занзібарську угоду, підписану між Німеччиною і Великобританією 1 червня 1890 р., яка врегульовувала сфери впливу обох держав, передбачала певний обмін територій [24]. Однак, саме через нерівноцінність цього обміну угода викликала резонанс в пресі і невдоволення серед радикально налаштованих політичних кіл.

Також, варто виокремити численні документальні публікації, які у більшій чи меншій мірі допомагають глибоко проаналізувати питання становлення і розвитку ідеології німецького колоніалізму. Важливі дані щодо позицій різних фракцій рейхстагу, політичних партій та інших організацій у зв'язку з німецькою колоніальною політикою в Африці містять стенографічні звіти засідань німецького рейхстагу. Так, наприклад 1938 р. у Лейпцигу був виданий збірник "Німецька колоніальна політика в документах" [21], в якому можна знайти відомості про дослідження Африки німецькими мандрівниками, торговцями, місіонерами у 1801-1884 рр.

Вагомим історичним джерелом є мемуарна література, особисті папери, політична кореспонденція німецьких державних діячів, що склали другу групу джерел. Слід мати на увазі, що мемуари належать до особливого виду джерел, які при всій їх важливості і значимості несуть багато суб'єктивного і

особистого. Проте, наприклад, аналізуючи зовнішню колоніальну політику Німецької імперії крізь призму діяльності її канцлерів доречно ознайомитись зі спогадами згадуваного нами раніше Отто фон Бісмарка, в яких він детально зупинився на питаннях формування зовнішньополітичних основ німецького колоніалізму [2].

Важливим історичним джерелом з досліджуваних проблем виступає тогочасна періодика. З німецьких газет у першу чергу слід відзначити “Альгемайне Цайтунг”[14], яка видавалася спочатку в Аугсбурзі, а з 1 жовтня 1882 р. – Мюнхені. Оскільки вона не була друкованим органом жодної політичної партії, то їй віддають перевагу історики різних напрямків і шкіл. Перевага газети в тому, що вона має річні показники, які полегшують її використання як історичного джерела.

В контексті нашого дослідження ми звертали увагу на ставлення провідних політичних партій до колоніального питання, тому брали до уваги їх друковані органи. Так, наприклад, провідну роль у підтримці колоніальної політики Бісмарка відігривала партія націонал-лібералів, рупором якої виступав її друкований орган – газета “Кельніше Цайтунг”, яка відображала погляди підприємців найрозвинутішої в Німеччині Рейнської області. Газета систематично і наполегливо проповідувала ідеї німецької колоніальної експансії. За це вона удостоїлася від противників колоніальної політики, за визнанням редакції, епітету “колоніально-шовіністської” газети [23]. Також, підтримувала політичні погляди Бісмарка, щотижнева націонал-ліберальна газета “Тренцботен”, яка виходила у Лейпцигу.

Розглядаючи питання обґрунтування колоніального питання серед німецьких науковці важливим джерелом є численна наукова і публіцистична література даного періоду, зокрема в ході нашого дослідження аналізувались роботи німецьких економістів Ф. Ліста і В. Рошера. [31,36]

За місцем збереження використаний в ході нашого дослідження комплекс джерел слід виокремити відцифровані матеріали Федерального архіву Німеччини, Архіву зовнішньої політики Російської Федерації, ресурси

Німецького історичного музею, Світової цифрової бібліотеки(створеної за підтримки ООН) та матеріали Бібліотеки університету Франкфурту-на-Майні.

Отже, аналіз і використання перерахованих джерел дає можливість на основі оригінальних матеріалів розкрити всю складність і багатогранність етапів формування та механізмів реалізації німецького колоніалізму. Джерела містять чимало відомостей з питань історії німецького ідеологічного забезпечення, політичної боротьби навколо колоніальних проблем у німецькому рейхстазі й суспільстві, а також висвітлюють різні аспекти соціалізації, повсякденного життя німецьких колоністів на території Африканського континенту.

Підсумовуючи можемо сказати що, джерельна база є репрезентативною і дає можливість об'єктивно та глибоко дослідити проблеми становлення і розвитку розробки та реалізації проекту німецького колоніалізму в другій половині XIX – на початку XX ст.

Методологічна основа дослідження

Дослідження історії розробки та практичного втілення німецької колоніальної політики можливо з обов'язковим дотриманням певних наукових принципів. В контексті розглянутого нами питання ми спирались на наступні **принципи**:

- *історизму* (дозволив опрацювати німецький колоніалізм динаміці, від зародження колоніальної ідеї у роботах німецьких науковців до реалізації колоніального питання, як провідного, у зовнішній та внутрішній політиці канцлерів імперії);
- *системності* (дозволив розглянути реалізацію колоніальної політики , як систему, з притаманною їй структурою, компонентами та функціями);
- *багатофакторності* (дозволив визначити комплекс факторів , що впливали на процес становлення колоніальної ідеї та визначали вектор її практичного втілення).

Вищезазначені принципи реалізуються за допомогою комплексу методів, перш за все **загальнонаукових** : аналіз та синтез; узагальнення; індукції та дедукції; описовий.

Також, ми використовували **міждисциплінарні методи** історичних досліджень, зокрема такі як:

- *історико-психологічний аналіз* (під час вивчення міжрасових та міжособистісних стосунків колонізаторів і поколонізованих, в тому числі на прикладі конкретних судових справ; під час аналізу адаптації німецьких колоністів до життя в нових, незнайомих раніше умовах);
- *частковий біографічний аналіз* (під час опрацювання біографій провідних політичних діячів Німецької імперії, перш за все першого канцлера – О. Бісмарка);
- *біхевіористичний* (на його основі прослідковувалося ставлення різних особистостей до колоніального питання і мотиви їх поведінки та рішень у конкретних ситуаціях);
- *прософографічний аналіз* (під час дослідження діяльності німецьких військовослужбовців на територіях колоній, які тривалий час очолювали цивільну адміністрацію).

До складу методологічної бази увійшли наступні **спеціально історичні методи**:

- *діахронний аналіз* (дозволив розглянути колоніальне питання в Німеччині в конкретних часових рамках і з виокремленням періодів його еволюції);
- *історико-генетичний* (допоміг простежити генезу колоніальної політики Німецької імперії, відзначити динаміку розвитку та окреслити зміни, які відбувались на шляху від ідеї до практичного втілення);
- *історико-порівняльний* (дозволив порівняти окремі аспекти повсякденного життя німців-колоністів в африканських колоніях).

Таким чином, застосування комплексу вищезазначених принципів та методів дає можливість ґрунтовно опрацювати питання розробки та втілення

колоніальної політики Німецькою імперією та розв'язати поставлені науково-дослідні завдання.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРИТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ВІД ІДЕОЛОГІЧНОГО ОБГРУНТУВАННЯ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ

Створення Німеччини «залізом і кров'ю» в другій половині XIX століття призвело не тільки до подолання німцями багатовікової роздробленості, а й до значних змін на політичній карті Європи. Процес об'єднання німецьких земель в єдину потужну державу, розташовану в центрі Європи, сприймався багатьма європейськими політиками і дипломатами XIX ст. як потенційна загроза існуючій на континенті рівноваги. Так, наприклад, лідер британської опозиції Бенджамін Дізраелі висловлював загальне занепокоєння, що панувало в кабінетах Лондона, Парижа, Санкт-Петербурга і наголошував на тому, що створення прусько-німецької імперії є революцією більшою, ніж Французька революція XVIII ст., а пов'язана з цим небезпека для майбутнього міжнародних відносин є надзвичайно серйозною. Крім того, Б. Дізраелі заявив, що «Бісмарк – це новий Наполеон, який повинен бути приборканий ...» [13].

Занепокоєння провідних держав Європи, на наш погляд, було обумовлено тим, що вони побачили у щойно створеній Німецькій імперії не тільки потужного претендента на лідерство в середині європейської політики, а і небезпечного конкурента в боротьбі за розподіл колоній. В останній третині XIX ст. активно відбувався переділ, здавалося б уже поділеного колоніального світу, тому втручання в цей процес ще однієї держави могло викликати значне ускладнення міжнародних відносин у сфері колоніальних питань. Однак, німецька громадськість вважала інакше, тому з кожним роком все наполегливіше вимагала для своєї країни так званого «Місця Німеччини під сонцем» («Deutschlands Platz an der Sonne»)[18].

У зовнішній політиці Німеччини колоніальне питання, як широкий комплекс проблем пов'язаних з обґрунтуванням доцільності, необхідності й

перспектив реалізації пройшло кілька етапів. На наш погляд, цілком обґрунтовану періодизацію запропонував дослідник С. С. Троян [92]. Так, хронологічно вчений виділяє наступні періоди:

- *Перший (науково-економічний)* – 40-ті роки XIX ст.– генеза та змістовна постановка колоніального питання.
- *Другий (загальнонауковий)* – 50 – 60-ті роки XIX ст. – еволюція колоніального питання з точки зору накопичення й розвитку ідей і теоретико-концептуальних підходів.
- *Третій (пропагандистський)* – 1871–1884 рр. – перетворення колоніального питання в предметну сферу колоніальної пропаганди.

Характерно, що в перші роки після проголошення Німецької імперії, колоніальна політика не виходила за межі теоретичного обґрунтування, однак від кінця 1870-х років швидко переходить у площину практичну, яка користувалася підтримкою з боку держави.

Варто зазначити, що ідеологія німецького колоніалізму стала формуватися ще задовго до об'єднання країни на основі концепцій та ідей німецьких економістів Ф. Ліста та В. Рошера, а також історика і публіциста Г. Трейчке [41]. Вони намагалися довести, що колонії потрібні Німеччині і без них її майбутнє неможливе, а також те, що успішна колоніальна політика під силу державі, яка має цілком природне право на такі придбання. Подібні погляди і завдання багато в чому базувалися на знаменитих ідеях «Натиску на Схід» («Drang nach Osten») – загарбницької військово-феодальної доктрині середньовічного німецького лицарства XII-XIII ст., яка включала в себе, крім захоплення територій, насильницьку християнізацію народів Прибалтики і Східної Європи. Пізніше, це словосполучення було зафіксовано в німецькомовному революційному памфлеті польського журналіста Юліана Клячко в 1849 році, а з 1902 року «Натиск на Схід» отримав своє наукове обґрунтування й ідеологічний фундамент у науковому напрямку «Вивчення Сходу» («Ostforschung»). Тому, не випадково цей термін з середини XIX ст. став історико-юридичною і політичною концепцією, що виправдовувала

агресивні наміри німецької держави. Необхідно зауважити, що питання про формування німецької колоніальної політики на Сході має очевидні історичні корені. Досить згадати середньовічне минуле Першого Рейху (Священної Римської імперії, з 1486 року - німецької нації) і бурхливу епоху хрестових походів, щоб зрозуміти передісторію і причини колоніальних устремлінь німців на Схід [118].

Імперські традиції, серед першооснов яких можна відзначити: постійне прагнення до розширення географічного простору і формування негативного ставлення по відношенню до васальних, особливо нехристиянських держав, виявилися історично стійкими і стали поступово відроджуватися у зовнішній політиці Німеччини другої половини ХІХ ст.

Свідомість прихильників німецької національної ідеї, переважно ліберальної буржуазії, формувалося протягом поколінь під впливом образів і міфів романтичного, зверненого в минуле, утопічного уявлення про відтворення німецької імперської величі [93]. Цей міф виявився настільки сильним, що отримав свій подальший розвиток в роботах багатьох німецьких вчених ХІХ століття.

Одним з перших серйозну спробу обґрунтувати претензії німецької буржуазії на володіння колоніями зробив німецький економіст Фрідріх Ліст. Він був активним прихильником капіталістичної індустріалізації Німеччини і бачив вирішення проблеми сировини і ринків збуту для німецької промисловості шляхом колоніальної експансії [31].

Так, згідно з концепцією Ф. Ліста, розвиток промисловості більш характерний для країн з помірним кліматом в залежність від яких потрапляють країни з жарким кліматом. Шлях нації, що проживає в зоні помірного клімату, на думку Ф. Ліста, лежить від розвитку її промисловості, торгового флоту і військово-морських сил до заснування колоній в країнах зі спекотним кліматом, які приречені на залежність від промислових і торгових націй [32]. Саме тому, найважливіше завдання Німеччини полягає в тому, щоб не допустити зосередження всієї торгівлі з економічно відсталими

країнами в руках Великобританії і боротися зі спробами встановлення колоніальної монополії будь-якою однією державою.

Крім взаємозв'язку індустріального капіталістичного розвитку і колоніальної політики, німецький економіст в своїх роботах доводив також необхідність для Німеччини континентальної експансії, зокрема, в бік країн Близького і Середнього Сходу [32]. Політику континентальних захоплень він розглядав у вигляді першочергового завдання, яке легко здійснити. Основа Німецької колоніальної імперії за океаном, на його думку, мала би стати метою подальшого розвитку в напрямку досягнення все більшого міжнародного поділу праці між країнами помірною і жаркого клімату.

Таким чином, Ф. Ліст був одним з ідеологічних попередників прихильників колоніальних захоплень, агітував, як за придбання колоній за океаном, так і за розширення Німеччини за рахунок сусідніх держав. Саме його ми відносимо до представників першого, науково-економічного періоду німецького колоніалізму. Після об'єднання країни погляди Ф. Ліста на колоніальну політику, як і раніше грали велику роль в колоніальній пропаганді німецької буржуазії. Німецький економіст був активним прихильником розвитку капіталізму в тоді ще напівфеодальній Німеччині. Крім того, в своїх роботах Ф. Ліст обґрунтовував економічну і політичну потребу в будівництві залізниці Берлін – Багдад, тобто заклав основи практичного втілення колоніальної ідеї. Окрім того, і такі, супутні капіталізму явища, як війни, боротьба за ринки збуту, поневолення економічно відсталих і слабких у військовому відношенні країн Ф. Ліст не відкидав, а включив в свою програму перетворення Німеччини в велику капіталістичну державу [31].

Варто відзначити, що саме ці ідеї були перенесені в історичну дійсність 1870-х –1880-х років, широко використовувалися німецькими політичними і колоніальними колами в пропаганді та виробленні колоніальної ідеології.

У другій половині 50-х рр. XIX ст., тобто в межах другого, загальнонаукового періоду теоретичного обґрунтування необхідності колоній, увагу німецької буржуазії після Кримської війни (1853-1856 рр.) привабила ідея експансії в бік Близького і Середнього Сходу. Саме там, на переконання іншого німецького економіста Вільгельма Георга Фрідріха Рошера, «шляхом мирного розвитку могла б виникнути нова Німеччина, яка за величиною, чисельністю населення і багатства навіть перевершила б стару Німеччину і одночасно утворила б дуже надійний оплот проти російської небезпеки, панславізму і т.д.»[36]. Він пропонував шляхом колонізації перетворити німецьку еміграцію в джерело отримання вигод для Німеччини. Тож, такою була позиція В. Рошера, яка поряд з іншими його положеннями лягла в основу ідеології німецького колоніалізму.

Напередодні об'єднання Німеччини розпочалася діяльність німецького історика і публіциста Генріха Трейчке. В умовах формування буржуазно-націоналістичних концепцій, в ході боротьби за об'єднання країни під верховенством Пруссії Г. Трейчке успішно відродив і використовував традиції феодальної політики «Натиску на Схід» («Drang nach Osten»), доповнивши їх ідеями заокеанської колоніальної експансії.

Після коронації Вільгельма I в Версалі Генріх Трейчке стверджував: «За допомогою сили і війни створена Німецька імперія, за допомогою сили і війни вона зміцнила своє становище в Європі, за допомогою сили і війни вона повинна завоювати світове панування» [41]. Слід зауважити, що Г. Трейчке усвідомлював і наголошував на тому, що плани імперії стосовно колоній призведуть до погіршення відносин між Німеччиною Великобританією, і що важливо, саме в останній він вбачав найбільш наполегливого опонента в посиленні міжнародних позицій Німеччини.

Отже, саме від Г. Трейчке йдуть дві протилежні і, в той же час, взаємодоповнюючі одна одну лінії, властиві німецькій колоніальній ідеології. З одного боку, ненависть німецької буржуазії до Великобританії,

до її колоніального могутності, а з іншого – прихильність до методів і практичного втілення прийомів англійського колоніалізму.

Відродження імперської ідеології і зміцнення агресивних настроїв у свідомості німців, можливо частково втрачених з часів Першого Рейху, активізувалося в 60-ті роки XIX ст. і певним чином реалізувалась на практиці. Так, відомо, що ще в 1860 р. були утворені перші пруські укріплені факторії в Африці, на узбережжі Камеруну. Прибережна частина цієї країни була зайнята армійськими гарнізонами, а столицею нового колоніального володіння стало місто Дуала [38].

У 1867 р. ідея колоніальної експансії знайшла своє відображення в Конституції Північнонімецького союзу. Потім вона перейшла вже в Конституцію Німецької імперії у вигляді окремої статті, яка передбачала придбання державою колоній і підтримку активної закордонної торгівлі і судноплавства [21].

Становлення Другого Рейху прискорило процес формування ідеології німецького експансіонізму і переходу до політики колоніальних захоплень. У зв'язку з тим, що боротьба за остаточний поділ, а потім і переділ світу велася з економічно передовими державами. Німецька імперія мобілізувала для суперництва з ними величезні матеріальні і духовні ресурси. Перш за все, необхідно було ідеологічно підготувати народ до експансії і можливих війн. Тому, німецька буржуазія розгорнула в своїй країні активну пропаганду колоніально-експансіоністської політики [44].

Однак, протягом першої половини 70-х рр. XIX ст. колоніальна пропаганда німецької буржуазії обмежувалася лише поодинокими виступами окремих осіб і не отримала тоді широкого поширення в суспільстві. Так, чудовим прикладом неготовності імперії до практичного втілення колоніальних ідей є ситуація 1874 р., коли у Німеччини з'явилася можливість придбати одне з перших позаєвропейських володінь – їй був запропонований протекторат над островом Занзібар, але О. Бісмарк, зайнятий тоді в більшій

мірі внутрішньополітичними проблемами молоді імперії, відхилив зроблену пропозицію [2].

Проте, на наш погляд в межах третього, пропагандистського періоду доречно звернути увагу на діяльність колоніальних активістів, серед яких були Вільгельм фон Гюббе-Шлейден, Фідріх Фабрі. Так, Ф. Фабрі з 1857 по 1884 рр. очолював Рейнське місіонерське товариство. Праця «Чи потрібні Німеччині колонії?» («Bedarf Deutschland der Kolonien?») була написана ним в 1879 р. й істотно вплинула на дебати навколо колоніального питання. Також, через десять років він написв іншу роботу, під назвою «П'ять років німецької колоніальної політики» («Fünf Jahre Deutscher Kolonialpolitik»), в якій описав певні підсумки німецької присутності на заморських територіях[94].

Також, активістом був Вільгельм фон Гюббе-Шлейден, про якого ми зазначали раніше. Він протягом життя змінив кілька професій – від дипломата, торговця в Західній Африці, до адвоката, поки не став письменником. Основними його роботами були колоніально-пропагандистська «Ефіопія» (причому під «Ефіопією» він розумів, з точки зору етнографічних причин, західну екваторіальну Африку, а не територію сучасної держави) від 1879 р. і «Заморська політика» («Überseeische Politik») [37], написана ним в 1883 р. В його закликах здебільшого звучали економічні питання колоніальної політики, а ключовою ідеєю робіт була думка про те, що розширення економічного простору Німеччини – це єдине, що може врятувати німецький народ від морального розкладання.

Однак, в цілому в 70-х рр. XIX ст. опонентів колоніальній експансії в Німеччині було більше, ніж прихильників. Критики створення Німецької колоніальної імперії користувалися підтримкою уряду О. Бісмарка, який в свою чергу вважав, що час для колоніальних захоплень ще не настав, тому що держава повинна внутрішньо зміцнитись, убезпечити свої кордони в Європі і тільки після цього можна вести мову про колоніально-експансіоністських плани. На думку канцлера для практичного втілення

колоніальної політики в 70-і рр. XIX ст. ще не було сприятливих зовнішньополітичних умов, а через кілька років ситуація могла б змінитися, тому і колоніальний питання стало б доволі актуальним.

Розвиток подальших подій підтвердив далекоглядність рейхсканцлера. На рубежі 70-80-х років XIX ст. пропаганда колоніальної експансії в Німеччині набула більш значного розмаху. Вона охопила панівні соціальні сили, волю яких виражали політичні партії і фракції в Рейхстазі, преса і публіцистика. Так, німецька газета «Газета Кьольну» («Kölnische Zeitung»), яка підтримувала зовнішньополітичну експансію, восени 1882 р. заявила на своїх сторінках про те, що колоніальне питання привертає до себе надзвичайну увагу [23]. На важливість його вказується в програмах політичних партій і в пресі. Значно зросла кількість літератури, присвяченої цьому питанню, і думка про необхідність придбання колоній втрачає опонентів. А у вересні 1883р. це ж видання писало про те, що минуле п'ятиріччя було періодом посиленої і безперервної колоніальної пропаганди. Через рік на сторінках тієї ж газети з'явилася стаття вже згадуваного нами керівника Рейнського місіонерського товариства Ф. Фабрі, якого західні історики називають «батьком німецького колоніального руху». Автор зазначив, те, що колоніальне питання все більше стає для Німеччини питанням існування і наголошував на тому, що не дивлячись на те, що його кардинальне вирішення Німеччиною буде справою XX ст., але вже зараз німці повинні використовувати будь-яку, навіть найменшу можливість для заокеанських придбань.

На відміну від колоніальної пропаганди 1870-х років, яка вважала, що колонії в основному повинні бути торговими, в 1880-ті роки на сторінках різних видань йшлося вже про використання джерел сировини і резервів людських ресурсів в колоніях, про можливість вивезення капіталу поряд з ввезенням товарів. Свідченням наростання колоніальних претензій німецьких правлячих кіл стало звернення Пруської народногосподарської ради до

О. Бісмарк, в якому пропонувалося придбання Німеччиною колоній і щорічне виділення 10 млн. марок на потреби колоніальної експансії [21].

Зростання колоніального руху в Німеччині призвело до виникнення на рубежі 70 – 80-х років XIX ст. різних колоніальних організацій, спілок і товариств. Маючи в розпорядженні значний капітал, вплив на громадську думку та урядові структури, вони отримали можливість активно сприяти процесу розвитку колоніальної пропаганди і вступу Німеччини на шлях зовнішньополітичної експансії в різних куточках земної кулі.

Серед таких організацій можна виділити: Рейнське місіонерське товариство, Центральний союз торгової географії та сприяння німецьким інтересам за кордоном, Західнонімецький союз колонізації і експорту, найбільш впливовий і найбільш численний – Німецький колоніальний союз, а також Товариство німецької колонізації. Їх активна діяльність призвела до того, що вже до середини 80-х років XIX ст. німецьке суспільство ідеологічно було підготовлено до вступу країни на шлях заокеанських колоніальних придбань[9]. Пропагандисти колоніальної політики і зовнішньополітичної експансії прагнули довести, що вона є найбільш дієвим заходом для подолання економічної кризи та пом'якшення соціальних протиріч. Ось що писав, наприклад, один із засновників Німецького колоніального союзу князь Гогенлое-Лангенбург великому промисловцеві Штумму: «На мій погляд, колонізація була б найкращим громовідводом для соціал-демократичної небезпеки, яка загрожує нам» [7].

До тієї ж точки зору схилився в ті роки і сам О. Бісмарк, який писав наступне: «Уже виходячи з міркувань внутрішньої політики, колоніальне питання є для нас життєвим питанням. Громадська думка надає останнім часом настільки велику роль колоніальній політиці, що положення уряду суттєво залежить від її успіху ... »[2]. Рейхсканцлер покладався на думку німецького історика Л. Галла, який вважав, що шляхом політики колоніальної експансії слід зміцнити основу і далі стимулювати політичний та економічний розвиток Німецької імперії.

Отже, ціла низка чинників, актуалізували колоніальне питання в Німеччині на межі 70–80-х років XIX ст. В умовах потужної колоніальної пропаганди й сильної підтримки з боку влади нагальним стало завдання про вступ Німеччини на шлях колонізації. Вагоме значення у зміні зовнішньополітичного курсу імперії відіграло ставлення Отто фон Бісмарка. Він був прихильником так званої континентальної «політики союзів», тобто побудові міжнародних відносин через підписання союзних договорів з країнами, прикладом реалізації такого зовнішньополітичного курсу є Союз трьох імператорів 1881 р. Стосовно колоній канцлер вважав, що через десять років після проголошення Німецької імперії колоніальне питання для неї може перетворитися в актуальне й практично значиме. Генеза поглядів рейхсканцлера та зміна акцентів у питанні колоній в уряді, разом з позитивним ставленням до колоніальних загарбань з боку впливових промислово-фінансових і політичних сил у Німеччині підштовхнули до вступу на шлях проведення офіційної колоніальної політики.

Остаточо ж перехід від теорії до практичного втілення колоніального питання відбувся в 1884 році, коли Німецька імперія заволоділа першими колоніями в Африці (Південно-Західна Африка, Того, Камерун) й Океанії (острів Самоа).

Виходячи з впливу канцерів на внутрішню і зовнішню політику Німецької імперії, питання розробки та втілення ідей колоніалізму ми розглядали крізь призму генези їх політичних поглядів.

У 1871-1890 рр. ключовою фігурою в політичній системі імперії був її канцлер Отто фон Бісмарк. Його вплив був настільки значний, що цей період в історії отримав назву «ери Бісмарка». З ім'ям Бісмарка пов'язують проведення політики, яка визначається такими поняттями як «революція зверху», «німецький бонапартизм» та ін. Перший канцлер був монархістом, схильним до силових дій і до певного нехтування правом. Він поважав армію і говорив, що в його грудях б'ється серце прусського офіцера [3]. За неухильне просування до мети – об'єднання Німеччини шляхом воєн з

Данією, Австрією, Францією його назвали «залізним канцлером». Як політик, він завжди керувався національними інтересами, і від цього принципу ніколи не відступав. В ім'я створення могутньої Німеччини канцлер придушував свої особисті симпатії і вступав в угоди, які сприяли досягненню цієї мети. Але коли угода вичерпувала себе, він без жалю відкидав своїх недавніх союзників [1].

Яскраво здібності Отто фон Бісмарка проявились у зовнішній політиці. Він успішно використовував свій дипломатичний досвід, спирався на військові досягнення, щоб забезпечити Німеччині стабільність в Європі.

Щодо колоній, О. Бісмарк завжди демонстрував, що він є противником колоніальної політики. Канцлер був переконаний, що Німецька імперія не може почати завоювання колоній, оскільки її позиції в центрі Європи вразливі, а тому є загроза розгортання війни на два фронти. Він побоювався, що територіальні претензії Німецької імперії неминуче викличуть опір Великобританії, Франції, а щоб подолати його, внутрішніх ресурсів у щойно створеній імперії замало [18].

До 1880-х рр. індиферентно ставилася до колоніальних захоплень і німецька буржуазія, бо була зайнята проблемами пристосування до процесів модернізації. Зміцнення становища імперії в 80-х рр. XIX ст. і загострення протиріч між європейськими країнами створило більш сприятливу ситуацію для колоніальної політики Німеччини. Так, 1882 році був створений Німецький колоніальний союз, а в 1884 р. засновано Товариство німецької колонізації, яке поставило перед собою завдання акумулювати колоніальний капітал, знаходити відповідні райони для колонізації і управляти потоком німецьких переселенців [24]. Одним з його засновників був Карл Петерс, дослідник Африки, знавець колоніальної політики європейських країн [34]. Навесні 1884 року він звернувся до німецької громадськості з маніфестом, в якому вказував на те, що Німецька імперія є провідною державою Європи, але німецькі переселенці всюди служать конкурентам імперії і посилюють їх міць. Він закликав німців діяти швидко і потужно, щоб «надолужити

втрачене за минулі століття» і наздогнати європейців у створенні колоніальних володінь.

Важливе значення у формуванні і реалізації колоніального вектору імперської політики належало політичним партіям. Починаючи зі створення Німецької імперії у 1871 р. і до початку Першої світової війни в країні налічувалося більше 30 різних політичних об'єднань, що брали участь у виборах в Рейхстаг.

Розглядаючи в цілому ставлення партій в кайзерівській Німеччині до колоніальної політики, передусім можна констатувати, що жодне політичне об'єднання з самого початку не пов'язувало себе повністю з колоніальною експансією, а також не мало чіткого уявлення стосовно того, яким чином керувати заморськими територіями [95]. Однак, загальну позицію деяких впливових політичних сил за матеріалами їх статутів та видань можна представити в таблиці наступним чином.

Погляди провідних політичних партій Німецької імперії на колоніальне питання

Погляди провідних політичних партій Німецької імперії на колоніальне питання

Таблиця 1.

<i>Назва політичної партії</i>	<i>Представники</i>	<i>Друкований орган</i>	<i>Позиція відносно колонізації</i>
<i>Консервативна партія</i>	Г. Вагнер Р. Мейер Е.Штольберг-Вернігероде	«Хрестова газета» (Kreuzzeitung)	позиція по відношенню до колоніального питання часто різнилась, доходючи іноді до повної відмови від колоній. У підсумку партія у своїй виборчій програмі поставила акцент на інтереси поселенців з середнього класу, що виражалося в протистоянні з

			розвинутими компаніями в процесі колоніально особистими ідеологічних дебатів.
<i>Вільна консервативна партія («Імперська»)</i>	Едуард фон Бенхаузі -Хук, Г.А.Дітце	газета «Пост» (Post)	зазвичай виступали за економічну експансію і участь приватного капіталу в колоніях, діяльність була обумовлена не особистими мотивами або очікуванням якихось економічних преференцій, а скоріше намаганням підтримувати громадську думку і чиновницький вплив
<i>Національно-ліберальна партія</i>	Р. фон Беннігсен лідер правого крила– І. Мікель лідер лівого крила– Е. Ласкер	«Національна газета» (National Zeitung) «Кельнська газета» (Kölnische Zeitung)	наполегливо підтримувала колоніальну політику і завжди голосувала на користь колоніальних планів, тому ступінь організованості учасників партії в національних союзах, наприклад в Німецькому колоніальному союзі і інших колоніальних об'єднаннях, була досить висока.
<i>Соціал-демократична партія Німеччини</i>	К. Каутський, А. Бебель В. Лібкнехт	газета «Вперед» (Vorwärts)	спочатку вважали, що колонії створюють перешкоду для

		Продовження таблиці 1.	вільного економічного РОЗВИТКУ, позиція змінюється, полягала не в відмові від колоніальних володінь, а, навпаки, в захисті колоніальної політики, якщо вона проходить в рамках вільної торгівлі і реалізується гуманне поводження з місцевим населенням
<i>Католицька партія центру</i>	Л. Віндхорст Г. фон Маллінкрод К.Ф. Савіні	«Германія» (Germania)	вважала перевагу колоній в економічній сфері, бо вони відкривають ринок для надлишків продукції, в цілому партія центру не надавала особливого значення колоніям як з точки зору переселення, так і вирішення німецьких експортних проблем

Таким чином, серед тих партій, які активно виступали за входження Німеччини в колоніальну гонку можна назвати наступні: вільно-консервативна і національно-ліберальна. Характерно, що політичний спектр змінювався починаючи з прямої відмови від колоній за рахунок неформального імперіалізму вільної торгівлі і закінчуючи, так званим радикально-расистським колоніалізмом. Однак, кінцевий поворот в сторону колоніальних захоплень в значній мірі був визначений тактично і багато в чому залежав від політичних вимог того часу.

Як зазначалось раніше, перший канцлер Німецької імперії, О. Бісмарк не підтримував вектор на колонізацію, однак на початку 1880-тих років відбулися певні зміни в його позиції стосовно колоніального питання, які частково були обумовлені внутрішньополітичними мотивами. Бісмарк вирішив реалізувати деякі колоніальні вимоги правих сил, сподіваючись, за рахунок їх підтримки зміцнити свої особисті позиції.

Реальний перелом в політиці Бісмарка, а значить і вектору розвитку Німецької імперії настав у 1884 році. Пов'язаний він був зі здійсненою в 1883 році купцем з Бремена Адольфом Людерицом покупки у місцевих вождів частини африканської території Агра – Пекін в районі бухти, що носить тепер його ім'я. Цікаво, що всі витрати на придбання 20-мильної території від річки Помаранчевої до мису Фріа обійшлися А. Людерицу в 21 400 марок і це при тому, що вона в той час не являла для господарської діяльності значної матеріальної цінності (лише через 25 років тут будуть виявлені алмазні родовища) Отже, А Людериц звернувся до імперського уряду з проханням санкціонувати його придбання. Документально підтверджують встановлення імперського протекторату над африканським володінням Людерица: «Клопотання А. Людерица про надання йому захисту» і телеграма-відповідь, що тут же послідувала від Бісмарка німецькому консулу в Капштаде (Кейптауні): «Пану В. А. Ліпперта» від 24 квітня 1884 г. Цей акт і ця дата вважаються німецькими істориками початком колоніальної діяльності Німеччині [21].

Таким чином, з 24 квітня 1884 Німецька імперія стала офіційно вважатися колоніальною державою і ця подія сколихнула пресу і суспільство, бо вона свідчила про те, що інтереси канцлера «звернулися до колоніалізму», який став напрямом зовнішньополітичної діяльності уряду.

Необхідно підкреслити, що цей поворот пояснюється певними причинами і головним з них були:

- Сільськогосподарська криза в країні, яка змусила уряд здійснювати пошуки шляхів виходу з неї;

- Прагнення молодого покоління Німеччини, до перспективи майбутньої колонізації, яку заохочує підігривається Колоніальний союз;
- Наміри європейських країн і, в першу чергу Великобританії і Франції розширити сфери свого впливу, що становило загрозу німецьким інтересам.

Але правлячі кола Німеччини не були однозначні в питанні колоній. З одного боку вони хотіли «об'єднати в одне велике ціле середньо африканські німецькі володіння і, з цією метою, прагнули головним чином до придбання частини французького Конго». Однак, з іншого боку, вони вимагали нових колоній у всіх частинах світу, вважаючи, що Німеччина виявилася обділеною її конкурентами [58].

Наступний документ, який також підтверджує свідчення про те, що інтереси канцлера «звернулися до колоніалізму» – інструкція імперського канцлера Бісмарка генеральному консулу Нахтігалю від 19 травня 1884 р. виконуючи яку Г. Нахтігаль став, по суті, першим німецьким губернатором нових колоній [20].

В червні 1884 року вирішилось питання щодо Агра-Пекеня, на який претендувала Англія. Тож, за згодою англійського уряду було погоджено на встановлення там німецького протекторату. Британський уряд був змушений визнаний перше колоніальне придбання Німеччини, здійснене недержавними засобами, а за приватною ініціативою її підданого [8].

Колоніальні завоювання продовжились, так до 1884 р. під захист Німеччини були передані:

- придбані бременським комерсантом Адольфом Людеріца (Adolf Lüderitz) землі на території сучасної Намібії. У квітні 1884 року з них була утворена Німецька Південно-Західна Африка;
- німецьке Того (в липні 1884 р.);
- землі Адольфа Вермана (Adolph Woermann) – Німецький Камерун в (липні 1884 р.);

- Німецька Східна Африка, яка належала Карлу Петерс (Carl Peters) і «Організації за німецьку колонізацію» (в лютому 1885 р.);

Крім того, в травні 1885 в Океанії під захист Німеччини перейшли Німецька Нова Гвінея Архіпелаг Бісмарка [9].

Вже в 1885 році Бісмарк знову відійшов від ідеї послідовного проведення колоніальної політики, зосередивши свої зусилля на поліпшенні відносин з Англією і Францією. Колонії використовувалися тільки в якості розмінної карти на переговорах. На Берлінській конференції 1884-1885 років Африка була розділена між європейськими державами, а згідно Гельголандської-Занзібарської угодою 1890 р. африканський протекторат Віту був обміняний на стратегічно важливий для Німеччини острів Гельголанд в Північному морі [24].

Таким чином, на початку 1880-х рр. багато в чому під впливом внутрішньополітичних подій в країні, а також в результаті зростання колоніальної пропаганди деякі громадські та політичні діячі стали закликати до активної участі Німеччини в боротьбі великих капіталістичних держав за розділ світу. Поступово з теоретико-пропагандистської площини колоніальне питання перемістилося в сферу реальної політики. Зусилля ідеологів колоніальної пропаганди, діяльність різних колоніальних організацій, спілок і товариств, а також засновані на практичних розрахунках зацікавлені буржуазні кола злилися воедино. Настав момент переходу від слів до реальних дій.

У підсумку Німеччина в 1884-1885 рр. здійснила офіційні захоплення низки земель в Африці, незважаючи на спроби протидії з боку англійців. Внаслідок чого Німеччина вийшла на третє місце в світі за розмірами своєї колоніальної імперії, а до початку Першої світової війни її територіальні володіння становили 2,9 млн. км² з населенням 12,3 млн. чоловік [17].

Зміна поглядів О. Бісмарка в області колоніальної політики, яка сталася на рубежі 70 - 80-х рр. XIX ст., була пов'язана зі значним зміцненням позицій великого капіталу в Німеччині, а також зі зміною розстановки

політичних сил в країні і в Рейхстазі. Більшість місць там займали консерватори, націонал-ліберали, прогресисти і депутати центру. У зв'язку з цими обставинами в країні посилювався загальний рух на користь колоніальної експансії. О. Бісмарк пізніше писав у своїх спогадах про те що, вважав себе принципово не колоніальною людиною і сумнівався у необхідності колоній, і лише вплив громадської думки, тиск більшості змусив його підкоритися цим ідеям. « Я був проти заснування колоній і лише підкорився більшості моїх співвітчизників, більшості в рейхстазі » [2]. Але при цьому колоніальні питання в цілому було, без сумніву, «об'єктом великої політики» для О. Бісмарка.

У січні 1890 року у Рейхстазі скалась суперечлива ситуація, оскільки депутати відмовились продовжити термін дії «виняткового закону». (Винятковий закон проти соціалістів, забороняв соціалістичні і соціал-демократичні організації та їх діяльність в Німецької імперії поза Рейхстагом і ландтагів). В наслідок цього, Бісмарк розпустив Рейхстаг, але на виборах в новий Рейхстаг перемогли ліберали. Особливо великі були успіхи соціал-демократичної партії, яка завоювала 35 депутатських місць і поразка Бісмарка стала очевидною. Окрім цього, у канцлера були неприємні особисті стосунки з новим імператором Вільгельмом II, який зажадав відставки Бісмарка. Таким чином, 17 березня 1890 року Бісмарк пішов у відставку, а імперським канцлером був призначений генерал Лео фон Капріві. Його кандидатуру схвалив О. Бісмарк, однак слід зазначити, що генерал був абсолютно непідготовлений до дипломатичної та й загалом політичної роботи. Л. Капріві й сам це розумів, зізнаючись що «нездатний подібно Бісмарку жонглювати (як це називав Вільгельм I) одночасно п'ятьма кулями» (тобто союзами з Австрією, Італією, Румунією, Росією та дружбою з Англією) [44].

У своєму першому виступі перед рейхстагом Л. Капріві проголосив «новий курс». Він обіцяв, що політика його уряду буде надпартійною, спрямована на «примирення класів» і кооперацію з усіма партіями і

політичними силами. В економіці канцлер поставив завдання створити кращі можливості для розбудови промисловості. Він був переконаний, що статус Німеччини на світовому ринку буде визначатися розвитком нових, експортних галузей промисловості, тому необхідний відхід від політики аграрного протекціонізму. Капріві створив систему двосторонніх торгових договорів з іншими країнами зі встановленими митами на 12 років. В наслідок чого Німеччина знизила мито на ввіз сільськогосподарської продукції, деякі види сировини і напівфабрикати, а її європейські партнери відкрили свої ринки для німецьких товаровиробників. Л. Капріві надавав торговим договорами велике політичне значення. Він був переконаний, що вони будуть сприяти економічному зближенню Німеччини з європейськими державами. Економічна «Середня Європа» проектувалася канцлером і як альтернатива колоніальній політиці.

На наш погляд, не менш суперечливим видався «новий курс» і в напрямку колоніального питання, який був орієнтований на підписання англо-німецького договору і тому, передбачав відмову від подальшого розширення колоніальних територій. Сам Л. Капріві відстоював позицію: «Чим менше Африки, тим краще» і не вважав себе «другом колоніальної політики» [24]. За таку позицію прибічники розширення колоніальних володінь звинувачували канцлера в тому, що він позбавив німців колоніального майбутнього. Однією з причин критики зовнішньої політики Л. Капріві був Гельголандський пакт, підписаний 1890 р. між Великобританією і Німецькою імперією, який врегулював колоніальні інтереси двох держав в Африці. [20]. Договір розмежовував сфери інтересів Німеччини в східній і південно-західній Африці. До Німецької Південно-Західній Африці (сучасна Намібія) повинна була бути приєднана так звана смуга Капріві, через яку німецькі володіння отримували доступ до річки Замбезі. У Східній Африці Великобританія визнавала німецької сферою території між океаном і Великими африканськими озерами, де згодом була заснована колонія Німецька Східна Африка (майбутня Танганьїка, зараз –

материкова частина Танзанії, Руанда і Бурунді). Великобританія зобов'язалася домогтись від султана Занзібару згоди на передачу Німеччині прибережної смуги навколо Дар-ес-Салама, яка формально належала Занзібару і яку тоді орендувала Німецька Східно-африканська Компанія. Також, Німеччина отримала острів Гельголанд, розташований в Північному морі неподалік від узбережжя Німеччини, який належав Великобританії з 1807р. В обмін на це Німеччина передавала Великобританії протекторат над невеликим східно-африканським султанатом Віту на узбережжі Кенії і деякі території в Східній Африці, необхідні для будівництва залізної дороги від узбережжя до озера Вікторія. Вона також відмовлялася від претензій на території на північ від султанату Віту і зобов'язувалася не втручатися в будь-які британські акції. Після укладення угоди Великобританія оголосила протекторат над султанатом (до складу якого входив також острів Пемба), а в результаті англо-занзібарської війни, яка відбулась 27 серпня в 1896 (тривала 38 хвилин), отримала повний контроль над цією державою.

Також, угода встановлювала межі між німецьким Тоголенд і британською колонією Золотий Берег, між німецьким Камеруном і британської Нігерією. Вона проголошувала свободу переміщення і торгівлі в районі озера Чад, декларувала взаємне визнання прав фізичних та юридичних осіб, а також свободу місіонерської діяльності в колоніальних володіннях сторін. [Див.Додаток А]. Острів Гельголанд зіграв значну роль в подальшому військово-морському розвитку Німеччини – окрім зміцнення безпеки узбережжя він став головною базою німецького флоту.

Договір викликав велике незадоволення з боку політичних партій Німеччини, преси, та окремих впливових на той час діячів. Цікаво, що О.Бісмарк назвав Гельголандський пакт «системою чайових», яка є вельми відчутною і дороговартісною для Англії і, разом з тим створює в світі хибне враження про слабкість німецького рейху [19].

У пресі того часу зазначалась нерівноцінність обміну, газети писали про те, що Німеччина обміняла королівства (Уганду, Віту і Занзібар) на

корито (Гельголанд) [23]. Втім, слід зазначити, Гельголанд виявився єдиним німецьким територіальним придбанням колоніальної епохи, яке було збережено за Німеччиною Версальським договором після її поразки в Першій світовій війні [Див.Додаток Б].

Сам канцлер, протягом всього свого нетривалого періоду правління неодноразово повертався до Гельголандської пакту, приводив аргументи на його користь. Так, в одній із промов в рейхстазі, 1891 р. обґрунтовуючи свій зовнішньополітичний курс уряду, Л.Капріві заявив: «Віту і Занзібар грали для Англії більшу, ніж для нас роль», а німці на Занзібарі «були скоріше галасливими, ніж політично впливовими» [23].

За Гельголандським пактом, Л. Капріві приступив до регулювання кордонів африканських колоній Німеччини з Францією. Кайзерівський уряд проявив поступливість при регулюванні франко-німецьких прикордонних питань в Конго і Камеруні.

Ставлення Л. Капріві до німецької колоніальної ідеї, і особисте і як глави уряду, в зв'язку з дискусійністю теми в політичному просторі Німеччини не було однозначним і змінювалось. Зрештою, ключове значення мають слова, сказані ним в рейхстазі після вступу на посаду канцлера і присвячені колоніальній політиці: «Нам не залишається нічого іншого, як продовжувати» [23].

Так, продовжуючи ідею колоніальної політики, в квітні 1890 року у відомстві закордонних справ Німеччини був створений Четвертий, Колоніальний відділ. Його створення завершило дебати, щодо необхідності створення спеціалізованого колоніально-адміністративного органу. А заснована в тому ж році Колоніальний рада, до складу якого увійшли представники найбільших концесійних товариств, виконувала функції дорадчого органу в урядовому апараті.

Підсумком розвитку попереднього періоду стало утвердження колоніальної ідеї в політичному мисленні і суспільній свідомості. У 1892 році після невдачі своїх кількох законопроектів в пруському парламенті

Л. Капріві подав у відставку з посади пруського міністра-президента, і його змінив граф Бото цу Ейленбург. Це спричинило незручний поділ влади між канцлером і пруським прем'єром; двовладдя завершилося відставкою обох 28 жовтня 1894 року призначенням на цій посаді князя Хлодвіга цу Гогенлое-Шіллінгсфюрста.

Таким чином, вектор колоніального питання змінюється. Вже з середини 90-х років XIX ст. почався новий період в історії розвитку німецької колоніальної ідеї. Розширювались варіанти в розумінні колоніального простору і пріоритетності тих чи інших напрямків зовнішньої політики Німеччини. Участь держави в колоніальній політиці безперервно розширювалася. Колоніальна ідея ставала складовою частиною зовнішньополітичного курсу уряду, однак правляча еліта все ще не була єдина у виборі напрямків і форм колоніально-політичної діяльності. Політичні партії та громадсько-політичні організації продовжували приділяти питанням колоніальної політики все більшу увагу, при цьому : одні – виступали на підтримку, інші – заперечували її необхідність. Зрештою, колоніальне питання підіймалось в рейхстазі під час обговорення державного бюджету, дискутувалося на сторінках газет, було невід'ємною частиною політичного життя країни.

Відставка Л.Капріві і канцлерство Х.Гогенлое-Шіллінгсфюрста були сприйняті прихильниками колоніальної ідеї, як факт усунення перепон і поява нових перспектив в колоніальній політиці. На наш погляд це відбувалось в першу чергу і завдяки позиції самого канцлера. Так, під час одного з виступів в рейхстазі 12 грудня 1894 р. Х. Гогенлое-Шіллінгсфюрст заявив: «Німеччині необхідні колонії для того, щоб стало можливим утвердження своєї влади в світі» [7]. Зрештою, як зазначав свого часу Фолькер Штамман, у Х. Гогенлое справді бачили політичного діяча, який усвідомлював необхідність результативної колоніальної політики. Канцлером було заявлено вектор так званої «світової політики». У новий зовнішньополітичний курс було покладено принципи, мета яких навіяти

молодому поколінню німців думку про такий устрій світу, за якого німецькі інтереси представлені по всьому світу. «Світова політика» була покликана ліквідувати дисбаланс між зростаючою економічною міццю Німеччини і обмеженістю її колоніального і стратегічного потенціалу. Зрештою, наявне співвідношення територій метрополії до колоній 1: 6 вважалося недостатнім і не відповідало можливостям і національним інтересам Німеччини [74].

Аналізуючи конкретні кроки в питанні колоніальної політики за часів вищезгаданого канцлера ми відмічаємо певне пожвавлення. Вже протягом 1895-1896 рр. в Німецькому колоніальному товаристві були задумані нові колоніальні проекти. Так, за сприяння уряду, було продовжено роботу у визначених напрямках на Африканському континенті, включаючи: будівництво причалу в Того, сприяння переселенню німців в Східну і особливо Південно-Західну Африку, експедиція на Нову Гвінею та ін. [73].

Наступним кроком стало заснування в 1896 р. при Німецькому колоніальному товаристві Колоніально-економічного комітету. Йому відводилася роль генератора колоніально-економічних ідей та ініціатив. Комітет забезпечував контакт членів товариства з урядом у вирішенні нагальних проблем колоніальної економіки [89].

Цікавою, і на наш погляд значимою подією того часу було проведення в Берліні з 1 травня по 15 жовтня 1896 р. Колоніальної виставки. Вона була організована з ініціативи Німецького колоніального товариства. Так, на виставці було відтворено типовий вигляд кожної німецької колонії, включаючи експозицію місцевого побуту і об'єктів економічної діяльності, крім того до Берліну спеціально привезли навіть представників із населення. Офіційна мета організаторів Колоніальної виставки полягала в тому, щоб підтримувати і зміцнювати економічний зв'язок німців із поколонізованою територією, а неофіційна – ширше впроваджувати колоніальну ідею в масову свідомість. Організатори виставки намагались показати умови повсякденного життя німецьких колоній за дванадцять років. Багато експонатів виставки були розраховані на зовнішній ефект екзотичності і

мали би створити яскравий емоційний вплив на уяву німців, переконуючи їх в прагматичній корисності колоніальної політики.

Ще однією тенденцією яку ми би хотіли відзначити, це те що товариства, які існували ще за канцлера О. Бісмарка, із суто наукових організацій перетворювалися в політичні. Так, впливовою організацією був Союз географічної науки і колоніальної політики. І що цікаво, серед поглядів діячів союзу, зокрема у роботах К. Дове, в Німеччині простежується певною мірою протиставлення, так званих «авантюрних і спекулятивних експедицій інших народів» дослідженням німецьких географів, а показником професіоналізму для німецького географа стало прикладне значення і ефективне використання результатів його пошуків [91].

Так, наукові рекомендації виявилися корисними німецьким підприємствам при створенні плантаційних господарств в Камеруні. Багато в чому завдяки вченим, успішними виявилися досліди з вирощування сизалю в Східній Африці. У 1902 р. з ініціативи географа, радника з аграрних питань в апараті губернаторства Ф.Штульманна в Східній Африці був заснований Сільськогосподарський дослідний інститут.

Біологи і медики в своїх дослідженнях також зверталися до вирішення прикладних завдань німецької колоніальної політики. Зокрема, організація переселення німців у Східну Африку могла стати можливою тільки через вивчення придатності тропічного клімату для європейця і розробку профілактичних заходів по боротьбі з тропічними хворобами. Логічним буде згадати в цьому випадку діяльність німецького біолога і лікаря Р. Коха, який займався дослідженнями в Південній Африці, а потім за дорученням німецького уряду – Східній Африці. Прикладна область його досліджень – «тропічна гігієна» передбачала організацію заходів у боротьбі з хворобами, що перешкоджають колонізації африканських земель (малярія, тиф, дизентерія, чума, та ін.). Вчений здобув популярність за «перемогу» над сонною хворобою в Східній Африці і розробку заходів щодо боротьби з чумою в Південно-Західній Африці [103].

У 1898р. Р. Кох виступив з доповіддю на засіданні Німецького колоніального товариства. У своєму виступі він говорив про важливість результатів медико-біологічних досліджень в тропічних колоніях, які мають «практичний колоніальний інтерес». Головною проблемою Східної Африки Р. Кох вважав малярію, до якої схильні всі – солдати і офіцери, чиновники, місіонери, плантатори і фермери. Як приклад медик навів випадок, коли три німецьких колоніста, всупереч першочерговому наміру влаштуватися в Африці, переохворівши малярією, визнали за благо повернутися в Німеччину. У своєму виступі Кох наголосив : «Ми не будемо мати радості від наших колоніальних володінь до тих пір, поки нам не вдасться побороти панування цієї хвороби» [17].

Один з керівників товариства – принц Ф. фон Аренберг, високо оцінив значення досліджень Р. Коха для колоніальної політики і заявив: «Ми всіма силами будемо сприяти тому, щоб результати досліджень пана таємного радника Р. Коха по можливості швидко і повноцінно приносили плоди для колоніального управління» [17].

Таким чином можемо стверджувати, що цілий штат вчених займалися вивченням або опрацюванням різних галузей колоніального питання, а шлях, яким тепер йшла Німецька імперія був ефективним завдяки єдності зусиль держави, підприємців і науковців.

Враховуючи все вищевикладене дозволяє, на наш погляд, говорити про те, що об'єднання Німеччини прискорило формування колоніальної ідеології та політики Другого Рейху в нових історичних умовах. Колоніальний питання пройшло у своєму розвитку кілька періодів і поступово стало одним з найбільш актуальних і ключових у зовнішній політиці молодій імперії, а в пошуках його практичного рішення поступово активізується експансіоністська діяльність представників Німецької імперії як. Ідеологами німецького колоніалізму можна вважати Ф. Ліста, В. Рошера, Г. Тречке, які сформували свої ідеї, ще до об'єднання Німеччини, та доводили у своїх роботах економічну необхідність та політичне значення надбання колоній.

Серед провідних політичних партій єдиного бачення в питанні колоній не було, так Національно-ліберальна партія підтримувала колоніальну політику і завжди голосувала на користь колоніальних планів, чого не можна сказати про Консервативну партію, яка час від часу виступала за повну відмову від колоніальних володінь. Зрештою, провідний курс держави залежав від позиції канцлерів імперії аналізуючи який ми відзначаємо його внутрішню суперечливість і непослідовність.

Так перший рейсканцлер Отто фон Бісмарк від початку був опонентом колоніальної політики, тому вважав пріоритетом своєї діяльності встановлення внутрішньополітичної стабільності і створення системи дипломатичних угод у зовнішній політиці. Зміна його поглядів, у питанні колоній була вмотивована ростом інтересу до колоніального питання серед населення, радикалізацією поглядів громадських діячів та представників фінансово-промислових кіл, що призвело до переходу від ідей ідеологів до реалізації колоніального проекту і надбанні перших колоній на території Африканського континенту.

Неоднозначною стосовно колоніального питання була діяльність і наступного канцлера Л. Капріві. Це знайшло своє відображення в тому числі і в ставленні до концесійних товариств. Так, з одного боку, уряд визнавав їх неспроможність самостійно керувати колоніями. З іншого боку, німецький уряд не був готовий проводити колоніальну політику за «французькою системою», в основі якої лежало пряме державне фінансування. Саме тому, потенціал концесійних товариств використовувався в економічній сфері, а уряд приймав на себе значну частину адміністративних функцій і повністю – військові.

Позитивним, на наш погляд, було те, що саме при Л. Капріві в результаті переговорів і копіткої практичної роботи прикордонних комісій були встановлені стабільні кордони між німецькими колоніями, з одного боку, і колоніями Англії і Франції, з іншого. Регулювання колоніальних

кордонів попереджувало появу на цій основі регіональних конфліктів в міждержавних відносинах.

Певне продовження у втіленні колоніального проекту можна відзначити за канцлера Х. Гогенлое, коли німецький уряд безперервно розширював сфери своєї діяльності в питанні колоній. Наука і політика, держава і суспільно-політичні організації об'єдналися в рамках нового зовнішньополітичного курсу – «світової політики». Тож, колоніальні кола були згуртовані і цілеспрямовано діяли в «боротьбі за простір».

Колоніальна політика стала невід'ємною складовою зовнішньої політики Німеччини, а колоніальна ідея набула подальшого поширення в німецькому суспільстві. Успіхи колоніальної політики сприяли зростанню інтересу до неї і розглядалися як підтвердження висвітлених теоретичних конструкцій.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ АПАРАТУ УПРАВЛІННЯ В АФРИКАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ

3.1. Колоніальна адміністрація: створення та діяльність

У колоніальній політиці багатьох країн військовий фактор часто мав пріоритетне значення, можливо завдяки цьому простежуємо певну типологічну подібність колонізації в різних регіонах світу і в різний історичний час. Так, військовий потенціал Німеччини, який від створення імперії був важливим напрямом її внутрішньої політики, забезпечив колоніальні пріоритети Німеччини в боротьбі з іншими державами Західної Європи. Він став додатковим «аргументом» в колоніальній дипломатії для племінних вождів і глав африканських держав, створив основи колоніального управління і умови для життєдіяльності німецького народу в колоніях.

Варто зазначити, що військові чиновники Німеччини самі проявляли професійний інтерес до досвіду країн, які мали досвід колонізації, перш за все Великобританії і Франції. Так, вивчаючи діяльність англійських, французьких військових структур, відомий в колоніальних колах Німеччини офіцер і чиновник К. Франсуа запропонував використовувати їх досвід у вирішенні нагальних питань на території Африки [103]. Тож, деякі організаційні принципи вищезазначених країн, стали основою практичного втілення колоніальної політики Німеччини, що в першу чергу знайшло своє відображення у становленні та розвитку військової німецької адміністрації в колоніях.

Як приклад, можемо зазначити наступне: німці-емігранти були військовозобов'язаними, а в «неспокійних» колоніальних округах офіцери очолювали цивільну адміністрацію [Див.Додаток В]. Німецький уряд залучав до управління колоніями військових, так демобілізованим військовослужбовцям передавали в колоніях землю під ферми безкоштовно або на пільгових умовах.

Цікаво, що канцлер О. Бісмарк, який свого часу заклав підґрунтя колоніального фатерланду, виходив з принципово інших позицій. Основою експансії, на його погляд, мала стати реалізація торгово-економічних цілей. Управління колоніями він планував покласти на німецькі концесійні товариства, які в свою чергу мали отримувати від уряду легітимацію і фінансово-економічні привілеї, але товариства визнали такі витрати нерентабельними. Проте, загострення боротьби за розподіл світу і антиколоніальні виступи в кінці 1880-х рр. створили загрозу німецьким колоніям, а тому державне управління, яке від початку планувалось як цивільна бюрократична система, відразу набуло військовий характер.

Питання юридичного врегулювання статусу і повноважень колоніальної адміністрації обговорювались у митрополії під час створення та редагування колоніального законодавства в результат чого в 1900 р. з'явилася його повна версія [21]. Виходячи з якої, колонії підпорядковувалися канцлеру через відомство закордонних справ. Однак, слід зазначити, що ще в 1890р. всередині відомства з'явився колоніальний відділ, глава якого підкорявся і канцлеру (загальні питання управління), і статс-секретарю відомства закордонних справ (кадрові та політичні питання). Такий адміністративний дуалізм утруднював управління колоніями, тим більше, що для місцевої колоніальної бюрократії кордону між цивільними та військовими посадовими обов'язками були розмиті і лише після встановлення в 1907 р. окремого колоніального відомства система управління набула завершеного вигляду. Так, колоніальні комісаріати, створені в середині 1880-х рр. – першій половині 1890-х рр. були перетворені в ландгауптманства, а в кінці XIX ст. – в губернаторства (за винятком Маршаллових островів). Ці зміни були пов'язані з розмежуванням компетенції держави і концесійних товариств, з розширенням повноважень колоніальних чиновників, зі створенням бюрократичної ієрархії, з синхронізацією діяльності центру і периферії в кожній колонії. Незмінно актуальною була проблема віддаленості колоній від метрополії, що в

сукупності з обмеженим телеграфним сполученням вимагали від колоніальних чиновників оперативних рішень, без довготривалих бюрократичних узгоджень.

Як було нами раніше зазначено, до управління колоніями залучались військові, однак саме їх участь в регулюванні економічного та політико-правового життя в колоніях створювало адміністративне протиріччя: польові командири з військових питань підпорядковувалися статс-секретарю військового відомства, а з питань управління – голові місцевого колоніального управління, що породжувало час від часу конфлікти між військовою і цивільною владою.

Прискорив і спростив процедуру прийняття колоніально-адміністративних рішень наказ уряду від 16 липня 1896 р., відповідно до якого був заснований штаб верховного командування німецькими військами в Африці. Керівництво штабу підпорядковувалося канцлеру, а військові контингенти в колоніях – комісару, ландгауптману або губернатору (навіть якщо він був цивільною особою, як, наприклад, в Камеруні) [20]. У 1898 р. губернатори отримали право віддавати накази по армії.

Слід зазначити, що уніфікована система німецького колоніального управління враховувала особливості кожної колонії (Східна Африка, Південно-Західна Африка, Того, Камерун, Нова Гвінея). Регіональні особливості фіксувало оновлене в 1888 р. колоніальне законодавство. Крім того, в 1888 р. уряд видав особливий наказ про військову і цивільну службу в Того і Камеруні, а в 1894 р. – у Східній Африці. Відмінності залежали від типу колоніальної економіки та чисельності німецького населення.

Територіально-адміністративно колонії ділилися на округи і дистрикти, за зразком Пруссії. Але прерогативи військової влади в різних колоніях не збігалися. Часто були присутні десанти з військових кораблів, які постійно дислокувалися в прибережній акваторії та придушували антиколоніальні протести [37]. Однак, іншим прикладом може слугувати колонізація Нової Гвінеї, яка починалася з військового управління, однак потім тут склалося

співуправління цивільних державних і концесійних чиновників. «Новогвінейське товариство» платило платню всім чиновникам і, з дозволу німецького уряду, мало власні грошові знаки [30]. А наприклад, в Того значення військової бюрократії також поступово знижувався, проте саме вона спочатку стала основою колоніальної територіально-адміністративної системи, яка забезпечувала стабільне функціонування системи експорт – імпорт (колоніальну сировину - німецькі товари) і контакти з африканськими політичними лідерами (практика непрямого управління з опорою на етнополітичні еліти представників місцевого населення).

У Східній і Південно-Західній Африці округи і дистрикти довше зберігали військове управління, їх начальники були офіцерами, а цивільні чиновники – колишніми офіцерами. Протидія аборигенів німецької експансії, конфлікти і війни між племенами показали адміністративну неспроможність концесійних товариств і цивільних державних комісаріатів, що ставило під загрозу німецькі позиції в Південно-Західній Африці. Але, ситуацію змінили виважені рішення офіцера К. Франсуа, який використовуючи суперечності між племенами, припинив антинімецьку діяльність британського емісара Льюїса, відновив колоніальний *status quo* [102]. Між іншим, саме військова колонізація забезпечила розвиток німецького фермерства в Південно-Західній Африці.

У Східній Африці військове керівництво склалося після того, як концесійна спільнота спровокувала антиколоніальне повстання, придушенням якого керував офіцер і зять О. Бісмарка Г. Віссманн. В рамках військового управління Г. Віссманн запропонував ввести оподаткування німецьких підприємців, одним з перших побачив важливість будівництва залізниць в колоніях. «Військо Віссманна творить закон», – роз'яснював ситуацію в Східній Африці депутатам рейхстагу канцлер Л. Капріві [15].

Як ми зазначали раніше, регулювання статусу колоніальних військ в першу чергу відбувалося безпосередньо наказами німецького уряду, так відповідно до одного з наказів від 22 березня 1891 р. колоніальні війська

розглядалися як «частина політичного управління». Наказ від 25 липня 1896 р. закріпив вже сформовану практику участі колоніальних військ в цивільному управлінні. У Східній і Південно-Західній Африці діяли «війська охорони» (Schutztruppe), які підпорядковувалися військовому відомству Німеччини, а в Того – «поліцейські війська» (Polizeitruppe), що знаходилися в підпорядкуванні у місцевих і цивільних органів влади. Офіцерів направляли у війська охорони з регулярної німецької армії, а керівників для «поліцейського війська» – за ордером колоніального управління в Берліні. «Охоронні війська» формувалися з німців (до 1890 р. з добровольців-контрактників), рідше – з німців і аборигенів [49].

Військова бюрократія контролювала і регулювала весь процес колоніальної життєдіяльності. Склалася практика, коли військові чиновники поєднували кілька посад: ландгауптман (губернатор) і командувач колоніальним військом, губернатор і головний суддя, губернатор і глава округу, столичний мер і радник в губернаторстві. Поєднання відбувалося із загальної нерозвиненості колоніально-адміністративної системи, дефіциту професійних кадрів, прагнення скоротити фінансування, через критику нерентабельності колоніальної політики в рейхстазі. Широкі повноваження мали німецькі військово-польові суди, за їхніми вироками страчували лідерів антиколоніальних повстань і проводили конфіскації земель в учасників.

Суперечності між представниками місцевого населення використовувалися військовими для проведення курсу «розділяй і володарюй». Так, у 1896 р., після придушення заворушень у Південно-Західній Африці вожді племен кауас і дамара були публічно розстріляні, племена заплатили контрибуцію. У 1898 р. землі племен бондельсвартів і бетаніїв, за аналогічною схемою, стали власністю німецького рейху. У військовому придушенні племен бассарі, карубі і дагомба в Того офіцер Г. Тріренберг бачив шлях до «умиротворення» і «відкритті територій» [47]. Для офіцера К. Швабе військова колонізація вирішувала «питання влади»:

«Те, що не досягається добром, повинно бути вирішено мечем» [49]. Влучно підкреслює значення військових у колоніях професор-юрист Цорн, який виступаючи на Колоніальному конгресі в Берліні в 1902 р. зазначив: «Те, що на батьківщині робить суддя і поліцейський, за кордоном часто здатна зробити тільки зброя» [21].

То завдяки чому відбувався цей вплив? Аналізуючи склад збройних сил в колоніях, можемо відзначити, що перевагу Німеччини над аборигенами забезпечувала відпрацьована в європейських битвах військова тактика, артилерія і сучасна вогнепальна зброя. Канцлер Л. Капріві, як професійний військовий, вважав за необхідне створення спеціальних артилерійських частин в колоніальних військах, підкреслював необхідність наявності артилерії на всіх німецьких військових станціях і в торгових факторіях.

Але, слід зазначити, що на офіційному рівні військова міць Німеччини в колоніях перебільшувалася. Плани військових кампаній, бездоганні з точки зору класичної військової тактики, часто виявлялися недієздатними в колоніях, де все відбувалося «не за правилами». Німецьким офіцерам не завжди вдавалося прорахувати нестандартні дії аборигенів і їх командирів, німецькими були німецькі тили, виникали проблеми з поставками коней для кавалерії і фуражем.

Крім того, вплив на становище військових здійснив «новий курс» статс-секретаря колоніального відомства Б. Дербурга, який орієнтувався на перехід до цивільного управління для прискорення розвитку колоніальної економіки, на перехід від конфронтації до співпраці з місцевим суспільством. Він вважав, що військова колонізація вирішила поставлені завдання, а її продовження гальмує економічне освоєння колоній. Частина колоніальної бюрократії виступила проти реорганізації, посиляючись на можливість нових антиколоніальних повстань. Несподівано іншою виявилася думка губернатора Південно-Західної Африки –Т. Лейтвейна. Більше 10 років у вирішенні питань колоній діяла «стратегія Лейтвейна», яка поєднувала військово-силову політику з опорою на вождів-колабораціоністів і вважалася

бездоганною. Але губернатор публічно визнав провал своєї «стратегії». Він заявив, що в колоніях слід діяти не кров'ю і залізом, а виходити з розуміння існуючих характерних особливостей місцевого населення. Суперечливим, на наш погляд є те що, Т. Лейтвейн засудив геноцид гереро, проведений генералом Трота, однак аргументував це не гуманно-моральними причинами, а проблемою виникнення дефіциту робочої сили [85].

Зрештою, «новий курс», та перераховані вище чинники, на наш погляд знайшли своє відображення напередодні та під час Першої світової війни, в першу чергу в тому, що колоніальна адміністрація працювала в інтересах митрополії. Так, коли в 1914 р. в колоніях почалася загальна мобілізація, багато німців не проявили патріотизму і просто покинули колонії. Виник дефіцит в зброї і боєприпасів, зокрема у Східній Африці солдатам видавали по три патрона. Німецькі військові інженери не змогли організувати оборону стратегічно важливих центрів (Кілви в Східній Африці, Свакопмунда в Південно-Західній Африці і ін.). У ряді округів Камеруну німецька влада з запізненням дізналися про початок війни. Виявилися загальна невідповідність Німеччини до ведення військової кампанії, а колоніальні війська були задіяні у військових діях в тилу між ворогуючими кланами аборигенів.

Проте, маємо відзначити, що саме військова бюрократія заклала основи колоніального управління і колоніальної економіки. У колоніях склався новий тип німецького офіцера і чиновника. Колоніальна служба виявилася привабливою для тих заможних юнкерів, що не відзначались дисциплінованістю, погано дотримувались військової субординації, прагнули до самостійності, тому були демобілізовані в митрополії і змогли реалізувати свої амбіції в колоніях. Незаможні представники юнкерського стану і ті, хто не міг розраховувати на кар'єрне просування в метрополії, також вибирали колоніальну службу. Теоретик німецького колоніалізму, місіонер Ф. Фабрі відзначав, що колонії – «найкраще місце для хвацьких лейтенантів» [89].

Стосовно вимог, які ставились перед військовим чиновником ми відзначаємо наступне: вміння оперативно приймати рішення і прораховувати їх наслідки, оптимально поєднувати насильно-силові і дипломатичні методи у вирішенні питань з місцевим населенням, вміння миритися з труднощами колоніального побуту, про які йтиме мова далі. Крім того, велике значення на колоніальній службі набувала ініціативність. Так, один з військового службовців зазначав: «Ми надані самі собі, – писав К. Франсуа, – і повинні були б прийти у відчай від вбивчої нудьги, якби не ставили собі завдання самі» [22]. Але колоніальна кар'єра вдавалася не всім прибулим з Німеччини офіцерам. Досить порівняти долі двох пруських офіцерів - братів Курта і Гуго фон Франсуа. Перший з них досяг високих постів і чинів, другий - залишився в його «тіні».

Цікаво, що саме колоніальні офіцери ввели в ужиток поняття «африканська свобода», яка допомагала робити кар'єру або ставала причиною її краху. «Африканська свобода» несла смерть багатьом її власникам під час колоніальних воєн і антиколоніальних повстань. Трагічною вважалася доля генерала Адріана Трота. Він переможно завершив військову кампанію проти гереро і нама, але втратив у битві єдиного сина, незабаром померла і його дружина. У прощальній промові перед поверненням до Німеччини генерал Трота сказав: «Я втратив в цій країні все, що було дорого мені в житті» [15].

«Африканська свобода» породила також крайні форми сваволі, расизму і навіть садизму німців по відношенню до місцевих жителів. Для ілюстрації цього вважаємо доречним згадати політичний скандал, який виник в Німеччині після садистського вбивства німецьким принцом Аренбергом африканця Кайна, але вбивця unikнув обвинувального вироку [85]. Під час каральних рейдів колоніальні війська знищували мирне населення. У колоніях склалася подвійна мораль: для «цивілізованих німців» і «диких тубільців». Те, що вважалось неприпустимим в німецькому суспільстві з

юридичних або моральним причин, було нормою по відношенню до місцевих жителів.

«Африканській свободі» вельми сприяв алкогольний допінг. При придушенні повстання гереро і нама військовослужбовці отримували «алкогольні порції». Поширення алкоголізму серед військовослужбовців спонукало губернатора Камеруну ввести заборону на продаж шнапсу офіцерам. Однак, у німецькій ментальності образ офіцера – захисника колоніального фатерланду, всіляко ідеалізувався і героїзувався. Загиблим офіцерам і на честь тих, хто відзначився під час придушення колоніальних повстань, німці колоністи встановлювали пам'ятники, про них писали у пресі, їх зображали на литстівках.

Отже, можемо зазначити, що формування адміністративного апарату в колоніях відбувалась в першу чергу за рахунок військових. Саме вони будучи чиновниками впливали на встановлення міжетнічних стосунків, дбали про авторитет Німеччини, провадили її економічні, політичні і соціальні інтереси, придушували антиколоніальні повстання і вершили суд над їх очільниками. Крім того, саме в колоніях мали змогу реалізувати свої владні амбіції ті, для кого не знайшлось місця в митрополії. Зрештою, в колонізації військова політика була покликана грати конструктивну роль для держави-колонізатора і ставала деструктивною, руйнівною для традиційного суспільства, всупереч гаслам «цивілізаторів» про поцифіковане ставлення до місцевого населення.

3.2. Німці колоністи та місцеве населення : формування взаємовідносин крізь призму юридичних норм та судових справ

Як зазначалось раніше, німецький колоніалізм певним чином відрізнявся від колоніальних інститутів європейських країн, а німецьких колонізаторів вважають досить жорстокими. Цьому сприяла реалізація прагматичного принципу: захоплення і володіння колоніями має слугувати інтересами і амбіціям імперії. Крім того, на відношення німців до колоній значно вплинула філософія Ф. Ніцше, суть якої виходила з того, що всі

процеси як фізичної так і духовної складової життя являють собою модифікацію дії «жаги до влади» («Der Wille zur Macht»). Він вважав, що несправедливість, захоплення, підкорення, експлуатація є глибинною характеристикою життя як такого. Його ідеалом була абсолютна влада еліти, раси господарів, над масами, тобто расою рабів, які мають служити цілям еліти. Ці ідеї почали розповсюджуватись в 1880 рр. набули поширення в наступні десятиліття і були популярними до демократії і лібералізму.

Правовий статус, наданий африканцям в німецьких колоніях, відповідав расистським переконанням про «расову неповноцінність». Закони і укази видані для колоній встановлювали чіткий поділ між європейцями і місцевими жителями. Основоположний Колоніальний закон (Schutzgebietsgesetz) 1900 р. проголошував, що африканці не можуть бути громадянами Німеччини до тих пір, доки не пройдуть натуралізацію. Один із спеціалістів по конституційному праву 1909 р. писав : « Туземці безперечно є суб'єктами (Untertanen), але вони не є громадянами імперії (Reichsangehörige). Вони не мають ні прав ні обов'язків останніх» [119].

Параграф IX Колоніального закону передбачав можливість натуралізації туземців в якості німецьких громадян, але жоден африканець не був натуралізований до початку Першої світової війни. Як заявив 1913 р. представник Міністерства внутрішніх справ, причиною цього було те що туземці не відповідали освітнім , економічним і моральним стандартам, що заважало поставити їх на один рівень з німцями [21].

Для африканців в колоніях була створена спеціальна система правосуддя. Вони підкорялись указам рейхсканцлера і декретам та інституціям губернатора колонії. В якості суддів виступали німецькі чиновники, з яких мало хто був професійними юристами і ще менше тих, хто розумів африканські традиції і звичаї. Ситуація загострилась 1907 р. коли після повстання в Південно-Західній Африці німецька влада прийняла комплекс заходів «по збереженню контролю над місцевим населенням» [10]. Виходячи з цього указу місцевому населенню заборонялось купувати землю,

володіти кіньми. Також вони були зобов'язані мати при собі спеціальні пропуски, їм заборонялось пересуватись по колонії не маючи засобів для існування.

Законодавчо вводилась практика того, що африканець повинен був обов'язково мати білого господаря, в руках якого була необмежена влада. Судове слідство, як таке, не передбачалось взагалі, а позову господаря було достатньо для покарання. Африканець не мав можливості спростувати звинувачення господаря, за спробу виправдатись він міг отримати кілька додаткових ударів батоном за нахабність припустити, що білий чоловік може оговорювати. Жорстокість колоністів тривалий час приховувалась тому статистику постраждалих встановити складно. З одного боку не було чітких обмежень для німців, стосовно їх поведінки по відношенню до африканців, з іншого боку, постраждале місцеве населення саме замовчувало факти насилля побоюючись переслідувань. І лише коли 1915 р. після усунення німецької влади було відкрито офіційні документи які лягли в основу «Доповіді про туземне населення в Південно-Західній Африці і відношення до нього в Німеччині» про деякі кричущі справи стало відомо загалу[85].

Однак, ватро зазначити, що колоніальна політика змінювалась. Так, 12 січня 1900 р. Міністерством закордонних справ Німецької імперії був виданий документ, який вказував німецьким губернаторам колоній на недопущення багато чисельних важких тілесних покарань, які виносились суддями. Зверталась увага на те, що аборигенів потрібно навчати цінувати блага цивілізації і праці, використовувати переконання і освіти, а не тілесне покарання, бо воно виставляє німецьких колонізаторів в негативному світлі [26].

Крім того, певні зміни відбулися і в структурі управління колоніями, тому у 1907 р. колоніальний відділ був перетворений в міністерство. Новим міністром у справах колоній став Бернард Денбург, який одразу ж взявся за реабілітацію колоніальної системи. І перше, що він зробив, це сповістив всіх губернаторів про засудження тілесних покарань в колоніях, а також

пропонував губернаторам висловити свою точку зору, стосовно того в яких випадках тілесне покарання все ж могло використовуватись, однак проведені ним реформи не були популярними.

Можливо, найбільш яскравим свідченням про стан взаємовідносин поселенцями і місцевим населенням в останній період німецької колонізації є офіційний лист губернатора Південно-Західної Африки 1912 р. з приводу ставлення до місцевого населення, в якому йшлося про те, що почуття відчаю стало буденністю африканців, а причиною цього є надмірна жорстокість європейців по відношенню до них, як і те, що місцеві суди не впливають на яскраві прояви агресії. В результаті чого, місцеве населення втрачає віру в справедливість німецького правосуддя, і це породжує ненависть до всього, що пов'язано з білими людьми. Саме тому, на думку губернатора, в інтересах європейського населення зробити так, щоб ті білошкірі, які проявляють неймовірну жорстокість по відношенню до місцевого населення, за найбільш ганебні злочини були знешкоджені всіма можливим способами [15].

Однак, ці ідеї так і залишились ідеями, оскільки справа була не в конкретних жорстоких особах, а в системі взаємовідносин з місцевим населенням, яка скалась значною мірою під впливом сукупності економічних, політичних моральних чинників, які склались в німецькому суспільстві в к. XIX- поч. XX ст.

Отже, основою формування колоніальної адміністрації стали військові із Німецької імперії, які і становили більшість серед всього німецького населення, що переїжджало до Африки. Структура управління африканськими колоніями будувалась на зразок митрополії. Німецька імперія визначала юридичний статус колоній та їх повноваження, а створена в кінці XIX ст. уніфікована система колоніального управління враховувала регіональні особливості.

Стосовно побудови стосунків між місцевим населенням і колоністами слід зазначити певну тенденцію: німецький колоніальний експансіонізм все

більше ставав анти-ліберальним, він не асоціювався з ідеєю загального прогресу чи поширенням культури, а основоположний принцип колоніальної політики Німецької імперії полягав у тому, що загарбання територій і володіння ними переслідує реалізацію головної цілі – служити інтересам і амбіціями німецького правлячого класу. Німецька «реальна політика» (Realpolitik) базувалась на жорсткій владі і силі. Ця політична філософія лягла в основу недовготривалої німецької колонізації і формувала взаємовідносини німців колоністів з африканським населенням.

РОЗДІЛ 4.

НІМЕЦЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ В АФРИКАНСЬКИХ КОЛОНІЯХ: ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ПОБУТУ

4.1. Формування німецької колоніальної інфраструктури на території Африканського континенту.

Вивчаючи історію німецького колоніалізму в Африці, дослідники часто недостатньо висвітлюють особливості життя білої громади в німецьких африканських колоніях. Проте будь-яка колонія – це в першу чергу люди, що створюють своєрідний спосіб життя під впливом зовнішніх факторів. Тому, на наш погляд доцільно провести аналіз умов життя і облаштування побуту колоністів, в тому числі процес переїзду, облаштування та адаптації німецьких колоністів в африканських умовах.

Коли Німеччина почала втілювати колоніальний проект, багато впливових людей імперії закликали наслідувати приклад Великобританії, яка побудувала яка побудувала потужний механізм впливу на свої колоніальні володіння, в тому числі завдяки сприянню поселенню іммігрантів з Британських островів на керовані Британією території в інших частинах світу, наприклад в Східній і Південній Африці. Як ми зазначали ранніше, Німеччина оголосила про створення протекторату в Східній Африці в 1885 р. і в 1891 р. заснувала колонію Німецька Східна Африка (територія сучасних Танзанії, Руанди і Бурунді). У 1908 році Фрідріх фон Ліндеквіст, помічник міністра у справах колоній, очолив комісію, спрямовану в передгір'я Німецької Східної Африки з метою з'ясування можливості збільшення числа поселенців з Німеччини в колонію [8]. Так, за матеріалами його звіту можемо відмічати зацікавленість митрополії у пожвавленні міграційних процесів. Фрідріх фон Ліндеквіст порівняв умови в Німецької Східній Африці з умовами в Східній Британської Африці (сучасна Кенія) і в і прийшов до висновку, що німецькі поселенці можуть благополучно проживати в регіонах, розташованих на висоті 1200-2000 м над рівнем моря.

Звіт був опублікований в 1912 р. і послужив моделлю для серії робіт з вивчення уроків європейської колонізації в різних районах світу. Однак жоден з планів розширення колонізації заморських територій не був реалізований, оскільки в результаті Першої світової війни Німеччина втратила всі свої колонії.

Однак, з придбанням Німеччиною колоній частина емігрантів попрямувала в власні протекторати. Оселяючись на нових територіях колоністи намагались відтворити елементи культури і побуту, це можна прослідкувати в архітектурі, літературі, в святкуванні урочистостей, приготуванні їжі та інтер'єрах будинків.

Як було зазначено раніше, першою територією, що отримала статус німецького протекторату, стала 24 квітня 1884 р. бухта Ангра-Пекена в Південно-Західній Африці завдяки приватній ініціативі бременського торговця Адольфа Людерица [29]. Для розширення території протекторату і зняття домагань Великобританії на дану область Бісмарк в 1884 р. відправив корвети «Елізабет», «Лейпциг» з метою вивісити німецькі прапори від р. Помаранчевої на півдні до мису Фрію на півночі Південно-Західної Африки. В результаті Німецька імперія офіційно увійшла в клуб колоніальних держав. В майбутньому ця територія стала другою за величиною німецькою колонією.

27 лютого 1885 року, після офіційного запиту глави Товариства німецької колонізації К. Петерса, німецький уряд надав «імперський захист» колоніальних володінь в Східній Африці. Важливість даної акції полягала в забезпеченні державної участі, а отже, і в міжнародно-правовому обґрунтуванні німецького статусу Східної Африки. Уряд поставив свої умови: товариство повинно було залишитися тільки національною, іноземні інвестиції заборонялися, членами директорату могли бути тільки піддані німецького рейху, передача прав іноземним державам не могла відбутися без рішення німецького уряду [39]. Однак впоратися з настільки великою африканською територією товариство не змогло, тож 1 січня 1891 р.

управління Східною Африкою перейшло до імперського уряду. За пропозицією голови торгової палати Гамбурга і власника найбільшої в Африці німецької торгової фірми і пароплавної лінії К. Вермана німецький уряд анексував в 1885 р. Камерун. Площа колонії у 1913 р. становила 504 тис. км². За наказом кайзера німецький консул в Тунісі доктор Густав Нахтігаль 5 липня 1884 р. поставив під німецький контроль 50-кілометрову смугу західноафриканської узбережжя між британською колонією Золотий берег і Дагомея, яка входила в сферу французьких інтересів. У 1913 р. площа колонії становила 88 тис. км² [45].

Таким чином, Німецька імперія, завдяки приватній ініціативі, змогла за короткий термін створити чотири колонії на Африканському континенті.

Настільки швидкому захопленню Німеччиною нових територій сприяло підписання з вождями племен договорів «про захист і дружбу». Даний крок був необхідний Німеччині, оскільки форма володіння була визначена німецьким канцлером Бісмарком як протекторат, про що свідчить записка раднику відомства закордонних справ Генріху фон Куссерову від 8 квітня 1884 р. [27]. Бісмарку не подобалася ідея повноцінних колоній, так як це могло привести, на його думку, до великих грошових витрат, та порівняно невеликого прибутку, а також появи конфліктів у дипломатичних стосунках з іншими країнами. Договори «про захист і дружбу» забезпечували міжнародно-економічне обґрунтування меж придбаних колоній і реальну владу Німеччини над ними. Базове значення договорів у становленні німецької колоніальної системи усвідомлювалася багатьма поколіннями німецьких колоністів.

З придбанням Німеччиною колоній частина емігрантів попрямувала в власні протекторати. [Див.Додаток Д]. Відправною точкою для всіх німецьких колоністів були портові міста Гамбург і Бремен. З 1850р. в них для тих, хто чекав корабель були побудовані спеціалізовані готелі – «емігрантські будинки» на 2 тис. осіб. Площа одного такого будинку становила близько 3000 м². На першому поверсі розміщувалися кабінети

інспектора і проповідника, лазарет на 35 місць. У центрі будівлі знаходилася невелика каплиця, в якій по черзі велися протестантські та католицькі служби. На другий поверх, де були розташовані зали для проживання емігрантів, вела широка драбина з пісковика. Зали були розділені перегородками висотою, що дозволяло поділяти постояльців в залежності від статі або разом поселяти родини. У кімнаті були столи з лавками, для постійного освітлення у вечірній і нічний час, на стінах були закріплені лампи [14].

Спочатку постійний зв'язок між метрополією і колоніями був відсутній, але довго так тривати не могло. Під тиском зацікавлених у розвитку колоній кіл незабаром було налагоджено постійне пароплавне сполучення. Зв'язок з метрополією здійснювалася транспортними лініями гамбурзького «Африканського пароплавства» Адольфа Вермана.

До 1905 р. тільки між Гамбургом і Південно-Західною Африкою зв'язок підтримували 36 пароплавів. З 1897 р. для перевезення емігрантів потрібно було отримати спеціальний дозвіл від уряду. Перевізника зобов'язували мати на кораблі необхідну інфраструктуру для перевезення пасажирів і стежити, щоб на корабель не потрапляли пасажири призовного віку без дозволу на виїзд, можливі злочинці і хворі. У разі порушення вимог з перевізника стягувався штраф від 150 до 6 тис. марок, за кричуще порушення передбачалося ув'язнення терміном до 6 місяців

Німецький інженер, спогади якого ми аналізували, повертаючись в 1909 р. Південно-Західну Африку з відпустки, згадував: «Плив на пароплаві – Гертруда Верман. З Гамбурга вийшли 25 серпня, 27 серпня прибули в Антверпен і простояли тут до 30 серпня. Після посадки пасажирів і прийняття вантажу попливли далі, 13 вересня перетнули екватор і 21 вересня прибули в Свакопмунд» [Див. Додаток Е]. З опису виходить, що подорож на пароплаві між Гамбургом і африканськими колоніями тривала приблизно місяць з заходами в проміжні порти. Каюти на пароплаві ділилися на три класи. Так, наприклад, ціна першого класу сполученням Гамбург-Людерец

становила 750 марок, другого – 500 марок, третього – 250 марок. У німецьку Східну Африку пароплави йшли з Неаполя через Суецький канал в Дар-ес-Салам. Квиток першого класу коштував 750 марок, другого класу – 525 марок, третього – 300 марок.

Найбільш важкою під час подорожі до Африки була висадка в портах німецьких колоній. Відсутність зручних бухт змушувало перевозити вантажі та пасажирів на човнах від берега до пароплавів і назад, протяжністю приблизно кілометр. За спогадами однієї з німецьких мігранток М. Ексенбкрґ, щоб дістатися від пароплава в місто Свакопмунд, довелося спуститися в спеціальному кошику з борту пароплава в дерев'яний бот, який кидало по хвилях. Набравши пасажирів і вантаж, човен поплив до берега. Чим ближче човен підходила до берега, тим більше їх кидало по хвилях, заливаючи водою, в кінці шляху пасажири наскрізь промокли і були перелякані [14]. Іноді через круті хвилі човни тонули разом з людьми і вантажем. Щоб уникнути подібних інцидентів в 1898р. в Південно-Західній Африці і в 1904 р. в Того були зведені спочатку дерев'яні, а потім і кам'яні пірси. Однак, повністю проблему вони не вирішували. Пароплавам не вдавалося підходити до пірсів, і перевезення вантажів і пасажирів як і раніше здійснювали на човнах, але вже без ризику потонути в прибережних хвилях. Таким чином, подорож в колонію була тривалою, а висадка на берег в деяких портах колоній загрожувала небезпекою для життя.

Отже, від самого початку проста подорож або переїзд в колонії представляли труднощі і небезпеку, вже забуті в Європі з часів Середньовіччя. Звиклому до комфортних мандрівок європейцеві доводилося йти пішки, а в кращому випадку їхати на возі або верхи на коні. У тропіках Камеруну, Того, Східної Африки водилися мухи це-це, переносники африканського трипаносомозу. Ця хвороба викликала смерть коней, волів, ослів, що позбавляло мандрівників транспортних засобів [76]. Для пересування доводилося використовувати каравани носіїв і йти пішки. Так, наприклад, зазвичай караван носильників розбивали на групи по 20-25 осіб

на чолі зі старшим. Шлях починали рано вранці, щоб не страждати від спеки. За день долали близько 20-25 км шляху. Багато європейців при переїзді використовували гамак, який несли африканці. Число носіїв гамака варіювалося від 2 до 8 - в залежності від тривалості подорожі. Для безпеки пересування спеціальним указом визначалося: «мандрівники, що збираються винайняти караван або більше п'яти місцевих жителів для супроводу, повинні звертатися в місцеву адміністрацію, де їм нададуть необхідну кількість людей з дозволом руху за запланованим маршрутом. Надана послуга була платною»[21].

У Південно-Західній Африці в перші роки освоєння колонії для пересування використовували волові упряжки. При транспортуванні в візок запрягали від 10 до 20 биків. Шлях від порту Свакопмунда до столиці колонії Віндхука займав 14-15 днів [30]. Волова упряжка проходила за день близько 35 км і перевозила до 50 центнерів вантажу. Однак волових упряжок для зростаючих потреб колонії не вистачало. Для вирішення проблеми з метрополії були завезені парові трактори з вантажними візками [36].

Імперський уряд надавав будівництву залізниць в колоніях особливого значення, проте німецькі залізничні проекти в Африці через фінансові прорахунків реалізовувалися досить повільно [35].

До 1913 р. в колоніях були такі залізні дороги:

- в Південно-Західній Африці - Свакопмунд-Віндхук (382 км; відкрита в 1902 р);
- Свакопмунд-Отаві (578 км; відкрита в 1906 р);
- Того - Ломе-Палама (109 км; відкрита в 1907 р.);
- Людериц-Кітмансхуп (547 км; відкрита в 1909 р);
- Отаві- Хрутфонтейн (93 км, відкрита в 1909 р);
- Ломе-Атакпаме (167 км; відкрита в 1911 р);
- в Камеруні - Даула-Маненгуба (160 км; відкрита в 1911 р);
- в Німецької Східній Африці - Усамбараская дорога Усамбара-Танга-Моши (352 км; недобудована);

•Центральна дорога Дер-ес-Салам-Табора-Кігома (1260 км; недобудована);

Отже, важливим етапом колонізації Африканського континенту було створення необхідної інфраструктури: будівництво портів, залізничних сполучень, удосконалення міжміських перевезень. Це, в свою чергу, поштовпувало міграційні процеси з метрополії і було необхідною умовою для подальшого економічного розвитку колоній.

З появою залізниць подорожувати стало набагато швидше і комфортніше. Так, наприклад за свідченням дослідника Африки Фріца Ягера [14], відстань в 382 км від Свакопмунда в Віндхук потяг проїздив всього за два дні, тоді як раніше шлях займав 2 тижні. Залізниця в німецькій Африці сприяли економічному зростанню та посиленню військового потенціалу колоній.

4.2. Структура німецького колоніального суспільства крізь призму соціально-економічних та демографічних процесів

Отже, як ми зазначали раніше, шлях до володінь в Африці для німецьких колоністів був складним та сповненим випробувань, однак це не завадило Німецькій імперії реалізувати свій колоніальний проект, в тому числі і за рахунок підтримки міграційних процесів. Зрештою, в кінці XIX – початку XX ст. на території африканського континенту в німецьких колоніях утворилась німецька спільнота, зі своїми правами та обов'язками, інтересами та стилем життя. Однак, варто зазначити, що були певні регіональні диспропорції, так наприклад, найбільшою за кількістю переселенців стала німецька община в Південно-Західній Африці, а от до Того, Камеруну, Східної Африки масової еміграції не було, що пояснюється складним для європейців кліматом цих територій.

Аналізуючи соціальну структуру німецьких емігрантів варто зазначити що, за професією серед чоловіків це були військові, чиновники, фермери місіонери, та стенографістки, виховательки і медсестри – серед жінок.

На офіцерів покладалось завдання бути першопроходьцем в щойно створених колоніях. Військові мали організувати первину систему управління, забезпечити цілісність кордонів колоніальних земель, в тому числі і за рахунок встановлення дипломатичних стосунків з представниками місцевого населення. Офіцери мали відповідально керувати колоніями, швидко приймати рішення, особливо коли мова йшла про екстремальні ситуації, розумно використовувати наявні ресурси. Вдало реалізувались і досягли успіхів на цьому поприщі К. Франсуа, Р. Шмідт, та ін. Слід зазначити, що перспектива військової кар'єри в колоніях приваблювала чоловіків, бо відкривала певними чином більше можливостей для ініціативи та самореалізації, а вже на початку ХХ ст. в колоніях відчутно збільшилась кількість емігрантів, тому і зросла частка чиновництва.

Німецька імперія заохочувала німців до переїзду в колонії, так, наприклад, в 1899 р. німецьке керівництво встановило пільги на придбання землі під фермерські господарства, в деяких неспокійних, з точки зору управління районах, для того щоб вмотивувати військових їм видавали земельні ділянки безкоштовно [44]. Розвивалось сільське господарство, виникло два типи ферм: великі (вирощували велику рогату худобу, овець) та малі (постачали м'ясо, молоко, овочі, фрукти), відтак перші працювали на потреби зовнішнього ринку, другі – на потреби внутрішнього.

Велика роль в колоніальному суспільстві належала місіонерам, бо вони, перш за все були символом єдності державних та конфесійних інтересів і виконували цивілізаторську місію. Зрештою, вони були першими німцями в Африці, допомагали підприємцям, втілювали імперський проект колонізації. Крім того вони розвивали науку і підтримували освіту, тож більшість шкіл в африканських колоніях належали місіонерам. Важливо, що протестантські і католицькі місіонери намагались розмежувати територію впливу. Центрами християнства в африканських колоніях були місіонерські спільноти, так на початку ХХ ст. в німецьких колоніях діяло близько 18 протестантських і 12 католицьких товариств [30]. Про роль місіонерів, свого часу радник

консистерії Мірбт зазначав: «...християнські місії втілюють не лише релігійні цілі, але й здійснюють роботу по реалізації колоніальної єдності...»[39]. Для німецьких переселенців саме місіонери були джерелом знань про територію колоній, кліматичні особливості, допомагали чиновникам, іноді виконували роль дипломатів, перекладачів, створювали торгові факторії.

Варті уваги наукові доробки місіонерів. Так, саме місіонеру Г. Гану належить створення першої географічної карти Південно-Західної Африки [89]. Суто місіонерам належало вирішення питання освіти місцевого африканського населення, як фінансування так і кадрове забезпечення шкіл. На початок ХХ ст. в них навчалось близько 50 тис. учнів. Особливим попитом користувалась школа ремісництва в Камеруні, в якій готували кухарів, садівників, кравців. Місіонери самі розробляли програму навчання, а контролюючим органом була місцева адміністрація, представники якої в кінці року проводили іспити.

Аналізуючи структуру німецької колоніальної спільноти доречним буде окреслити роль жіноцтва, хоча в історичних джерелах ця проблематика слабо висвітлена. Жінки не бари участь в колоніальному управлінні, тому їх спосіб життя проглядається більшою мірою крізь демографічну проблематику, рідше зустрічається інформацію про їх професійну діяльність. Часто жінки в колоніях працювали стенографістками, медичними сестрами, виховательками в дитячих садках, вчителями, були працівницями пошти та хатніми робітницями. Цікаво, що в специфічних умовах колоній жінки мали можливість проявити себе, так першою стенографісткою в Південно-Західній Африці стала Клара Брокман, яка під враженням від життя в колонії написала роман [33]. Інша німкеня, Маргарет Лейшнер стала відомою в Камеруні за рахунок дослідів з вирощування в нових кліматичних умовах типових для європейського раціону овочів та фруктів.

Зростання населення в німецьких колоніях відбувалось в першу чергу за рахунок чоловіків, досить часто неодружених, випадки еміграції сімей з

Німецької імперії, особливо на початковому етапі колонізації, зустрічаються рідше. Так, наприклад, станом на 1905 р. із всього німецького населення Південно-Західної Африки, а це близько 5 тис. осіб, дві жінки було менше 1 тис. [35]. Проблему демографічної диспропорції чоловічого та жіночого населення митрополія вирішувала кількома способами. В першу чергу за рахунок дотацій, та системи пільг для сімей емігрантів. Також, була практика міжетнічних шлюбів і позашлюбних відносин.

На Колоніальному конгресі 1910 р. дружина колоніального чиновника Марія Кун констатувала наступне: «Расова свідомість білих тут страждає настільки, що велика кількість чоловічого населення укладає шлюб з представницями місцевого населення [38]. Однак, ці шлюби в наслідок «змішування крові» суперечили расовій теорії, а тому до вирішення цього питання залучалось керівництво Німецької імперії.

4.3. Особливості повсякденного життя німецьких поселень: комфорт митрополії перед викликами колоніальних реалій

З переїздом німців з метрополії в протекторат в колоніях стали закладатися нові адміністративні центри, міста, поселення, ферми. Спочатку в найбільш економічно значимих, а пізніше і у віддалених районах колоній німці будували будинки з місцевих матеріалів. Стіни – з дерева, дах – з трави або пальмового листя. Наприклад, місія в Моше представляла собою будинок 14 м в довжину, 5 м в ширину і 7 м в висоту з широкою верандою, що нагадує німецький комору на батьківщині. Будинки орієнтували зі сходу на захід, з метою мінімізувати потрапляння в будівлю сонячних променів. При будівництві будинків на новому місці через відсутність інфраструктури потрібно буквально все – від цвяхів до портативної кузні, шліфувальних каменів і дощок.

У Південно-Західній Африці будинки зводили з каменю або цегли. Будинки, побудовані з дерева, служили зазвичай недовго через термітів. Згодом в тропічній частині німецьких протекторатів склався особливий німецький архітектурний колоніальний стиль [Див. Додаток Ж]. Прикладом

може служити резиденція губернатора Камеруну, що мала назву «Будинок короля Маугабеля» («Haus des Königs Maugabell»). Побудована в 1912 р. будівля мала форму хреста, що забезпечувало кращу вентиляцію, а лоджії-балкони з широкими козирками-навісами служили надійним захистом від сонця [43]. Однак дане архітектурне рішення не було абсолютно німецьким винаходом. Ще до приходу німців в тропіки католицькі місіонери з інших країн будували великі будинки з далеко виступаючим дахом, що утворює широку веранду з колонами, яка дозволяла захиститися від сонця . Таким чином, німці перейняли у місіонерів найбільш оптимальне інженерне рішення при будівництві будинків в тропічній зоні.

Незважаючи на бурхливий житлове будівництво в колоніях, оренда квартир коштувала дорого. Ціна кімнати з меблями в Віндхуку становила близько 50-60 марок в місяць, в Свакопмунді – 40-50 марок, а в Людеріці – 80-120 марок [39]. Посадові особи та військові чини колонії отримували безкоштовне житло, яке розподілялося по рангах для вищих, середніх і нижчих чинів.

На відміну від англійських колоній, де кожен службовець отримував окреме бунгало, німецькому середньому і нижчому чиновнику надавали кімнату в будинку на кілька людей, що було незручно і нерідко викликало сварки і конфлікти Тому, незважаючи на надання безкоштовного житла, багато чиновників будували собі власні будинки. Офіцери воліли знімати або купувати готові вілли. Біля своїх будинків німці розбивали невеликі клумби з квітами, грядки з овочами і сади. Інтер'єр в будинках колоністів був перейнятий з традиційного німецького. Лише зрідка кімнату прикрашали вироби з шкіри або рогів тварин, що вказують на присутність в Африці. Практично всі меблі німецькі переселенці робили самі. Обстановка і оздоблення будинків були скромними. Меблі в будинках доглядачів плантацій складалася з грубо обтесаних столу і стільців. Такі буденні предмети в метрополії, як шезлонг або фортепіано, через дорожнечу доставки були рідкісні в колоніях і належали до предметів розкоші.

Їжу колоністам доводилось готувати на залізних печах, примусах, а нерідко і на багатті. Для звичайних фермерів основними продуктами харчування були рис, молоко, раз в тиждень — м'ясо. Службовці, нижчі чиновники їли, по можливості консерви які привозили з митрополії. Вищі та середні чиновники наймали собі африканських кухарів, змушуючи їх готувати за німецькими рецептами, при цьому індикатором «правильності» приготування їжі служили спогади про їжу, яка готувалася на батьківщині [26]. Про перевагу колоністів вживати їжу, приготовану за німецькими рецептами, говорить факт затребуваності німецьких кухарів в протекторатах і високої їх заробітної плати. Так, приміром, якщо зарплата покоївки становила 30-50 марок, то кухареві платили 250 марок в місяць з харчуванням і проживанням. В експедиціях і тривалих службових поїздках у віддалені райони Африки німцям доводилося харчуватися місцевими продуктами. У доповіді одного офіцера, відрядженого для уточнення кордону німецького Камеруну з французьким Конго, зазначалося: «...Особливі труднощі експедиція відчувала в приготуванні їжі. Основним продуктом харчування був маніок, який необхідно вимочувати у воді п'ять днів перед вживанням, між тим термін його зберігання становив всього 6-8 днів» [14]. Для німців в експедиціях проблеми з харчуванням не обмежувалися тільки їжею, навіть дістати питну воду в африканських умовах було важко. У посушливих місцях доводилося копати глибокі колодязі з метою збору води і обов'язково всю воду перед вживанням кип'ятити.

Окрасою колоній і уособленням «німецького духу» служили церкви, наприклад, протестантська кірха Віндгук, побудована в 1910 р. Але не тільки за допомогою церков колоністи намагалися надати колоніям «німецьке обличчя». Уже в дослідницьких експедиціях, таких як експедиція Карла Петерса, німці давали свої назви всьому, що потрапляло в поле їх зору. Зі спогадів мандрівника: «... Я охрестив дані гори ім'ям імператора Вільгельма II, а найвищий пік - Гогенцолернів пік» [34]. Але, не завжди нові назви носили настільки офіційний характер. Так, губернатор Путкамер 7 травня

1890 р. назвав нову станцію колонії Того в честь своєї коханої – «Міс Естерхазі». Багато німецьких колоністів споруджували будинки так само, як на батьківщині. Станції, якими довгі роки керували одні і ті ж чиновники, нагадували про Німеччину. Так, станція «Місахоне» мала дизайн гірського села в Тюрінгії, а станція «Дерінг» нагадувала східно-пруську садибу. У м. Віндхук на головній вулиці звертав на себе увагу будинок, побудований в стилі середньовічного замку. Адміністративні центри колоній виглядали як суто німецькі міста з прямими і чистими вулицями [37]. Німецькі колоністи, які приїхали в Африку, намагалися по можливості відтворити в ній куточок Німеччини.

Велику загрозу для німецької громади в Африці представляли різноманітні хвороби. Карл Петерс скаржився, що затримки в придбанні землі у африканців відбуваються через багато факторів, одним з яких є хвороби. Так, з 26 агентів, які прибули в Східну Африку в 1887 р., четверо померло від малярії в перший же рік [34]. На півночі Південно-Західної Африки, в Того, Камеруні і Східній Африці найбільш небезпечною хворобою була малярія. Щоб уникнути хвороби, доводилося спати під москітною сіткою і вживати хінін. На півдні Південно-Західної Африки колоністи часто хворіли на черевний тиф або дизентерію. Статистичні дані за 1885-1900 рр. вказують: смертність в африканських колоніях становила від 20 до 40 осіб на тисячу осіб [32]. Для боротьби з хворобами німецька влада проводила вакцинацію, ізоляцію прокажених, будувала лікарні, виділяла кошти на вивчення тропічних хвороб, вводила епідемічні карантини.

Найпоширенішими громадськими заходами в колоніях були численні фестивалі, присвячені флоту або армії, релігійні свята, такі як Різдво і Великдень. Одним з найбільш важливих щорічних подій в житті колонії був День народження імператора. Його святкування починалося з урочистої промови вищої посадової особи колонії в громадському місці, куди приводили школярів. Після звернення зазвичай урочисто відкривали великі будівельні проекти, такі, наприклад, як залізницю. Імператор був символом,

об'єднуючим всіх колоністів в загальну національну групу. Особливе почуття національної гордості німців в колоніях становив державний прапор. Його підняття завжди супроводжувалося почесною вартою і гвинтівковим салютом.

Особливістю колоніальної життя стало жваве листування, яке вели колоністи, як між собою, так і з метрополією, оскільки листи були сполучною ланкою з батьківщиною, тому прибуття пароплава з листами і новинами сприймалося як свято [26]. На початку поштовий зв'язок в колоніях працював погано, що було пов'язано з відсутністю доріг і постійного пароплавного сполучення. Нерідко кореспонденцію доводилося відправляти через Англію, тим самим збільшуючи вартість і час її доставки. Поступово в колоніях була створена поштовий і телеграфний зв'язок. До 1912 р. в колонії Того функціонувало 23 поштові станції, в Південно-Західній Африці – 110, в Камеруні працювало 46 станцій, в Німецької Східній Африці – 54 поштових відділень, також для більшості німецьких колоній були розроблені спеціальні марки [Див. Додаток 3]. Про кількість листування говорять статистичні дані: до 1912 в Камерун було доставлено понад 1,5 млн листів. Середній час доставки пошти з африканських колоній в Європу становила від 20 до 30 днів [53].

Для колоністів в протекторатах випускали численні газети. Вони служили засобом передачі офіційної інформації колоніальних і імперських властей. У Камеруні виходила «Камерун пост» («Kamerun post»), в Того – «Офіційний журнал протекторату Того» («Amtsblatt für das schutzgebiet Togo»), в Східній Африці випускалося дві газети – «Німецька Східноафриканська газета» («Deutsch Ostafrikanische zeitung») і «Огляд німецької Східної Африки» (« Deutsch Ostafrikanische rundschau »). Найбільша кількість газет виходила в Південно-Західній Африці:

- «Німецька Південно-Західна Африканська газета» («Deutsch-Südwestafrikanische zeitung »)
- газета Кейтмана-Хупера» («Keetmans-hooper zeitung»)

- «Офіційний вісник німецької Південно-Західної Африки» («Der Südwestbote, Amtsblatt für das schutzgebiet Deutsch-Südwest Afrika») [43].

Як бачимо, в кінці XIX ст. Німеччина стала колоніальною державою. З придбанням колоній почався процес формування німецького колоніального етносу. Необхідність існування колоніальної громади в оточенні чужої етнічного та культурного середовища змушувала німців з особливою силою відчувати власну національну і культурну єдність. Труднощі африканського життя, віддаленість від Європи, незвичний для європейців клімат, ворожість з боку місцевого населення також працювали на зміцнення згуртованості німецького колоніального етносу. Важкі зовнішні обставини викликали певні труднощі в соціально-психологічній адаптації німців в Африці.

В якості основного механізму адаптації виступала консервація німецьких традицій, що виражалася в реаліях повсякденного життя. Німецький дизайн в архітектурі, інтер'єр житла, харчування, характерний спосіб життя з німецькими святами і традиціями виступали засобами соціально-психологічної адаптації німців в колоніях.

Важливим соціальним аспектом життя колоніального суспільства був постійний зв'язок з батьківщиною за допомогою пошти, преси та транспортного сполучення. З урядовою допомогою, спрямованою на створення колоніальної інфраструктури, перш за все залізниць, поштових і телеграфних станцій і багато іншого, німецьке населення змогло закріпитися і розвиватися в Африці. Спосіб життя німців в колоніях непрямым чином сприяв зміцненню німецького колоніального могутності в Африці. Колоніальна громада, що мала в своїй основі європейську цивілізацію і генетично пов'язана з Німеччиною, за короткий проміжок часу сформувала нову соціальну спільність, виробила особливий культурно-історичний тип.

ВИСНОВКИ

Період кінця XIX – початку XX ст. став визначним в політичній історії Німеччини та світу. Оскільки на теренах Європи постала нова імперія, яка мала амбітні плани збільшити свій вплив в контексті міжнародних відносин і претендувала на статус країни-лідера. Серед можливих способів посилення власних позицій на міжнародній арені німецьким політикумом розглядався варіант надбання колоніальних територій. Зародження та практичне втілення німецької колоніальної ідеї були предметом нашого дослідження, в ході якого нами було сформульовано ряд принципових висновків.

1. На основі проаналізованих нами джерел та літератури, ми дійшли до висновку, що колоніальна ідея в перші роки існування імперії не була ключовою, й у своєму розвитку пройшла кілька етапів. Однак певні тенденції до можливої колонізації знайшли своє відображення в роботах таких німецьких економістів як Ф. Ліст та В. Рошер ще за кілька десятиліть до створення імперії. Також, до розробників німецької колоніальної ідеї належать В. Гюббе-Шлейдена та Г. Трейчке, останній хоч і підтримував колонізацію, проте акцентував увагу на можливому погіршенні відносин з іншими країнами, в першу чергу з Великобританією. Зрештою, колоніальна пропаганда до кін. 70-тих рр. XIX ст. була представлена лише поодинокими закликами економістів і не була підтримана а ні урядом, а ні населенням.

Подальший розвиток колоніальної ідеї припадає на початок 80-тих рр. XIX ст., і в першу чергу він пов'язаний зі зміною політичних поглядів першого рейхсканцлера імперії – Отто фон Бісмарка. Аналізуючи його позицію у питанні колоніальних надбань ми відмічаємо наступне: від початку свого правління канцлер в ставленні до питання колоній був досить стриманим, більшою мірою навіть негативно налаштованим. В першу чергу він пояснював це тим, що молодій імперії спочатку потрібно подбати про внутрішньополітичну стабільність, зміцнити економіку, вдосконалити армію, а вже потім розглядати перспективу колоніальних захоплень. Дещо інші тенденції у ставленні до придбання колоній почали відбуватись в суспільстві

в середині 80-тих рр. так, ми відмічаємо помітне збільшення прихильників колоніальної ідеї та відчутний радикалізм їх поглядів, появу численних колоніальних організацій, спілок, товариств. Тож, очевидним стає твердження про те, що колоніальна пропаганда набула значно більшого розмаху. Настрої суспільства знайшли своє відображення в пресі та публіцистиці так, аналізуючи зміст випусків деяких популярних німецьких газет того часу, ми дійшли до висновку, що колоніальне питання привертає до себе чимало уваги, з'являються статті представників колоніальних товариств, в яких йшла мова не лише про необхідність колонізації, а й звучали варіанти можливого практичного використання ресурсів колоній. Наступним канцлером імперії в березні 1890 р. став генерал Герог Лео де Капріві. Канцлер у своєму першому виступі перед рейхстагом проголосив основи своєї політичної діяльності під назвою «новий курс». Більшою мірою він був зорієнтований на реформи у внутрішній політиці, в першу чергу в галузі економіки. У зовнішній політиці він заключив ряд торгових двосторонніх договорів з іншими країнами. З точки зору Л. Капріві це мало би сприяти економічному зближенню Німеччини з іншими європейськими країнами. У питанні колоніальних надбань канцлер обрав варіант зближення з Великобританією, а це передбачало підписання таких англо-німецьких договорів, які включали в себе відмову від масштабної колонізації Африканського континенту. Досить поступливим видалась позиція Л. Капріві і під час врегулювання кордонів африканських колоній Німеччини з Францією. В цілому, аналізуючи ставлення канцлера до колоніальної ідеї можемо стверджувати, що воно не було однозначним і змінювалось, однак більшою спрямовувалось на реалізацію колоніальної ідеї.

У жовтні 1890 р. відбулась відставка Л.Капріві, а на його посаду був призначений Хлодвіг Гогенлоє-Шіллінгсфюрст. Участь держави в колоніальній політиці безперервно розширювалась. Колоніальна ідея ставала складовою частиною зовнішньополітичного курсу уряду, однак правляча еліта все ще не була єдина у виборі напрямків і форм колоніально-політичної

діяльності. Політичні партії та громадсько-політичні організації продовжували приділяти питанням колоніальної політики все більшу увагу, при цьому : одні – виступали на підтримку, інші – заперечували її необхідність. Зрештою, колоніальне питання підіймалось в рейхстазі під час обговорення державного бюджету, дискутувалося на сторінках газет, було невід'ємною частиною політичного життя країни.

2. В кінці XIX ст. Німеччина стала колоніальною державою. Практичне втілення колоніальної ідеї знайшло своє відображення у формуванні колоніальної адміністрації. В контексті нашого дослідження ми вивчали систему управління колоній на території Африканського континенту. Отже, в африканських колоніях формування німецького адміністративного апарату відбувалась в першу чергу за рахунок військових. Саме вони будучи чиновниками впливали на встановлення міжетнічних стосунків, дбали про авторитет Німеччини, провадили її економічні, політичні і соціальні інтереси, придушували антиколоніальні повстання і вершили суд над їх очільниками. Крім того, саме в колоніях мали змогу реалізувати свої владні амбіції ті, для кого не знайшлося місця в митрополії. Таким чином, для колонізації Африки Німецька імперія використовувала військових, та проводила політику, яка грала конструктивну роль для держави-колонізатора і ставала деструктивною, руйнівною для місцевого населення, всупереч гаслам «цивілізаторів» про пацифіковане ставлення до колонізованих народів. З моменту свого формування і до кінця німецького панування на Африканському континенті німецькі колоністи ставилися негативно до місцевого населення, що знайшло своє відображення в усіх сферах життя, починаючи з особистих контактів і закінчуючи правовою сферою. Так, наприклад, німці цілеспрямовано підкреслювали свою перевагу перед африканцями і надавали їм різні образливі прізвиська. Грубе ставлення, жорстокість і обман стали нормою поведінки німецького колоніального етносу по відношенню до африканців. Експлуатація місцевих жителів була

спрямована на перетворення їх в безправних рабів. Все це створювало напруженість у відносинах між колоністами і африканцями.

3. Необхідність існування колоніальної громади в оточенні чужої етнічного та культурного середовища змушувала німців з особливою силою відчувати власну національну і культурну єдність. Труднощі африканського життя, віддаленість від Європи, незвичний для європейців клімат, ворожість з боку місцевого населення також працювали на зміцнення згуртованості німецької колоніальної общини. Важкі зовнішні обставини викликали певні труднощі в соціально-психологічній адаптації німців в Африці.

В якості основного механізму адаптації виступала консервація німецьких традицій, що виражалася в реаліях повсякденного життя. Німецький дизайн в архітектурі, інтер'єр житла, харчування, характерний спосіб життя з німецькими святами і традиціями виступали засобами соціально-психологічної адаптації німців в колоніях.

Важливим соціальним аспектом життя колоніального суспільства був постійний зв'язок з батьківщиною за допомогою пошти, преси та транспортного сполучення. З урядовою допомогою, спрямованою на створення колоніальної інфраструктури, перш за все залізниць, поштових і телеграфних станцій і багато іншого, німецьке населення змогло закріпитися і розвиватися в Африці. Спосіб життя німців в колоніях непрямым чином сприяв зміцненню німецького колоніального могутності в Африці. Колоніальна громада, яка мала в своїй основі європейську цивілізацію і генетично пов'язана з Німеччиною за короткий проміжок часу сформувала нову соціальну спільність, виробила особливий культурно-історичний тип.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Бисмарк О. Личная корреспонденция из Санкт-Петербурга. 1859 - 1862 гг. Санкт-Петербург: Алетейя, 2013. 336 с.
2. Бисмарк О. Мысли и воспоминания. В 3-х т. Москва: Государственное социально-экономическое издательство 1940. Т 3. 286 с.
3. Бисмарк О. Политика есть искусство возможного. Москва: Центрполиграф, 2015. 160 с.
4. Бюлов Б. Внешняя политика Германии. Одесса: Изд-во А. Ивасенко 1915. 75 с. URL:<https://www.twirpx.com/file/2538827>(дата обращения: 15.10.2019).
5. Бюлов Б. Германская политика Петербург: Тип. Железнодорожных изд., 1978. 266 с.
6. Витте С. Ю. Избранные воспоминания 1849 - 1911 гг. Москва: Терра, 1991. 247 с.
7. Гогенлоэ Х. Мемуары князя Гогенлоэ. Москва: Тип. Рус. Труд, 1907. 252 с.
8. История Африки в документах: в 3 т. Москва: Высшая школа, 2005. Т. 1. 387 с.
9. История Германии: учебное пособие в 3 т. Москва: КДУ, 2008. Т.3: Документы и материалы. 592 с.
10. История германского колониализма в Африке / З.А.Миркина, А.Б.Давидсон. Москва: Наука, 1983. 412 с.
11. История дипломатии: в 3 Т. Москва: ОГИЗ, 1946. Т. 2. Дипломатия в новое время (1872-1919 гг.). 423 с.
12. Россия и Африка: Документы и материалы, XVIII в. – 1960 г.: в 2 Т. Москва, Ин-т. Всеобщ. Истории 1999. Т. 1: XVIII в. – 1917 г. 285 с.
13. Хрестоматия по Новейшей истории (1917-1939 документы и материалы) Гафурова Б.Г., Зубока Л.И. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1960 с. 928.

14. Юнкер В. В. Путешествия по Африке (1877-1878 и 1879-1886) Москва: Госиздат географ, лит-ры, 1949. 503 с.
15. Allgemeine Zeitung. Stuttgart. 1888-1900. Bayerische Staatsbibliothek URL: https://digipress.digitale-sammlungen.de/view/bsb00085801_00425_u001/16 (Datum der Anfrage: 03.09.2019).
16. Aus seinen Schriften, Briefen und Reden .Otto von Bismarck. / Hrsg. von Hanno Helbling. Zürich : Manesse-Verl. 1998. 590 S.
17. Beiträge zur Landeskunde von Südwestafrika: Mitteilungen aus den deutschen Schutzgebieten. Ergänzungsheft. /Dr. F. Jaeger. Berlin: E.S. Mittler, 1921. 121 s. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/2560/view/1/1/> (Datum der Anfrage: 25.10.2019).
18. Bismarck O. Briefe / Hrsg. H. Rothfels. Göttingen : Vandenhoeck, 1970. 456 s.
19. Bismarckreden : 1847 - 1895 / Hrsg. von Horst Kohl. Leipzig: Göschen, 1899. 403 s.
20. Deutsche Geschichte 1870-1933. Dokumente zur Innen- und Aussenpolitik Hrsg. von W. Michalka, G. Niedhard. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1992. 336 s.
21. Deutsche Kolonialpolitik in Dokumenten. Gedanken und Gestalten aus den Letzen fiinfzig Jahren./ Dr. E. Jacob. Leipzig: Dieterich, 1938. 608 s.
22. Deutsch-Ostafrika als siedelungsgebiet für Europäer, unter berücksichtigung Britisch-Ostafrikas und Nyassalands: Schriften des Vereins für sozialpolitik /Dr.Lindequuft. Munchen:Duncker and Humblot, 1912. 114 s. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/2556/view/1/6/>(Datum der Anfrage: 25.10.2019).
23. Die Kölnische Zeitung. Köln, 1870-1913. URL: <https://zdb-katalog.de/title.xhtml?idn=011139781> (Datum der Anfrage: 09.09.2019).
24. Dokumente zur deutschen Geschichte 1929-1933. / Hrsg. von W. Ruge und W. Schumann. Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1975. 111 s.

25. Ernst H. Das deutsche Togo gebiet und meine Afrikareise. Leipzig: Reissner, 1887. 147 s.
26. Fasching T. Die Organisation der Rechtspflege in den deutschen Schutzgebieten. München: Steinebach, 1914. 163 s.
27. German Colonization: References to the Peace Conference / G.W. Prothero London: Stationery Office H.M. 1929. 141 s. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/9185/> (Last accessed: 22.11.2019).
28. Grosse Reden - grosse Redner/ Hrsg. W. Ruge München: TR-Verlagsunion 1977. 68 s.
29. Karsten P. «Wer ist mein nächster?» Negertypen aus Deutschwestafrika. Berlin, 1903. 128 s. URL: <https://www.ub-katalog.fernuni-hagen.de/1743> (Datum der Anfrage: 13.10.2019).
30. Köbner U. Die deutsche Kolonial-Gesetzgebung. Berlin: E. Mittler und Sohn, 1907. 874 s. URL: <https://brema.suub.uni-bremen.de/dsdk/periodical/titleinfo/2129037> (Datum der Anfrage: 15.09.2019).
31. List F. Die Ackerverfassung, die Zwerg wirtschaft und die Auswanderung. Berlin: Internationales Institut für Politik und Wirtschaft. 1928. 500 s.
32. List F. Die deutsche Kolonie Togo 1884-1914. Nachwirkungen einer Fremdherrschaft. Berlin: Ch. Links Verlag, 2013, 246 s.
33. Mansfeld A. Urwald-Dokumente. Vier Jahre unter den grossflussnegern. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1992. 376 s.
34. Peters K. Lebenserinnerungen. Hamburg: Rusch, 1918. 147 s.
35. Puttkamer J. Gouverneursjahre in Kamerun. Berlin: Stilke, 1912. 331 s.
36. Roscher W. Geschichte der Nationaloekonomie in Deutschland. München: R. Oldenbourg 1874. 323 s.
37. Schnee H. Deutschlands koloniale Forderung. Berlin: Hermann Wendt G.m.b.H. Verlag, 1921. 51 s.

38. Schnee H. Die koloniale Schuldluge. München: Sudt. Monatshefte, 1925. 46 s.
39. Stuhlmann F. Deutsch-Ost-Afrika. Beiträge zur Kulturgeschichte von Ostafrika. Berlin: D. Reimer (E. Vohsen), 1909. 898 s.
40. Treatment of Natives in the German Colonies: References to the Peace Conference / G.W.Prothero. London: Stationery Office H.M. 1920. 53 s. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/11957/> (Last accessed: 16.10.2019).
41. Treitschke H. Historische und politische Aufsätze: in 3 Bd. Leipzig: Hirzel. 1913. Bd. 2. 541s.
42. Treitschke H. Zehn Jahre deutsche Kämpfe. Berlin: 1913. 231s. URL: <https://archive.org//2465813168/buch> (Datum der Anfrage: 15.10.2017).
43. Volkerkundlern untesuchten die Eigenarten der Landesbewohren// Das Bundesarhiv (BArch) 8048 Historische Bilder und Dokumente. R 474. URL: <http://www.bundesarciv.de/ bilder dokumente> (Datum der Anfrage: 03.02.2018).
44. Zimmermann A. Die Kolonialpolitik Grossbritanniens. Berlin: Mittler, 1898. 479 s.
45. Zimmermann A. Geschichte der deutschen Kolonialpolitik . Berlin: Mittler, 1914. 364 s. URL: <https://archive.org/details/geschichtederdeu00zimm> (Datum der Anfrage: 22.11.2017).

Монографії та наукові статті

46. Александров В.В. Борьба империалистических держав за раздел Африки (1881-1914). Москва: Высшая школа, 1963. 84 с.
47. Бабаян Г.Г. История Того в Новое и Новейшее время. Москва: Вост. Лит, 1990. 318 с.
48. Балезин А. С. История Намибии в Новое и Новейшее время. Москва: Наука, 1993. 253 с.
49. Балезин А. С. Цивилизаторы на Африканском континенте. Москва: ИВИ, 1999. 382 с.
50. Березин Н. И. Африка. Москва: Государственное издательство, 1923. 120 с.

51. Бобилева С. Й. Німецьке питання й російське суспільство в роки Першої світової війни. Київ: Ніка-Центр, 2016. 75 с.
52. Бовыкин В.И. Очерки истории внешней политики России. Конец XIX века. Москва: Гос. учебно-педагогическое изд-во министерства просвещения РСФСР, 1960. 215 с.
53. Браде К. К характеристике колониального общества Германской Юго-Западной Африки. *Вестник МГУ*. 1987. № 2. С. 31–40 .
54. Бураков Ю.В., Питльована Л.Ю. Військово-морське суперництво Великобританії і Німеччини на рубежі XIX – XX ст. *Військово-науковий вісник*. 2002. Вип.4. С.25 – 40.
55. Бюттнер Т. История Африки с древнейших времен: пер. с нем. Москва: Наука, 1981. 253 с.
56. Валюх Л.І. Британські політичні кола та проблеми англо-французьких колоніальних протиріч у Східній Африці (80 – ті роки XIX ст.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць*. Рівне: О. Зень, 2015. С. 97–100.
57. Валюх Л.І. Реакція британського парламенту на початок німецької колоніальної експансії в Африці (1884–1888 рр). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць*. Рівне: О. Зень, 2016. С. 243–254.
58. Варга Е. Исторические корни особенностей германского империализма. Москва: Воениздат МВС СССР, 1946. 32 с.
59. Ватлин Ф.Ю. Германия в XX веке. Москва: РОССПЭН, 2002. 336 с.
60. Виноградов В. Отто фон Бисмарк. Объединение Германии железом и кровью. Москва: Аст-Пресс, 2015. 243 с.

61. Возняк В.Г. Развитие колониально го движения в Германии в 1871 – 1887 гг.: дис.канд. ист. наук: 07.00.05 – история международных отношений / Институт всеобщей истории РАН. Москва, 1989. 253 с.
62. Возняк В.Г. У истоков колониальной политики Германии (1871-1882) *Ежегодник германской истории*. Москва: Наука, 1988. 65 – 82 с.
63. Всемирная история: В 10 т. Москва: Соцэкгиз, 1961. Т. 8. 643
64. Всемирная история: Даты и события. Под ред. В.Г. Васина. Москва: Международные отношения, 1968. 320 с.
65. Галкин А.А. Метаморфозы немецкой национальной идеи. *Национальная идея: страны, народы, социумы* : монография / О.Ю.Оганисян. Москва: Наука, 2007. 76 – 94 с .
66. Гейдорн Г. Монополии. Пресса. Война. Исследование внешней политики Германии с 1902 по 1914. Роль прессы в подготовке первой мировой войны . Москва: Прогресс, 1964. 573 с.
67. Германские колонии (1913–1914 гг.). История Германии: в 3 Т. Кемерово: Книжный дом, 2005. Т. 3: От создания Германской империи до начала XXI века. 292 с.
68. Германские колонии (1913–1914 гг.): в 3 т. Кемерово: КДУ, 2008.Т. 2. 672 с.
69. Гончаренко Л.Л. Отто фон Бісмарк та перехід Німеччини до політики колоніальних захоплень, 1882–1884 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. №38. С. 289–293.
70. Гончаренко Л.Л. О. Бісмарк та експансійна політика німецьких колонізаторів у Східній Африці в 1885-1886 рр. *Сумська старовина*. 2009. №5. С. 106–115.
71. Давидсон А. Сесиль Родс и его время Москва: Мысль, 1984. 367 с.
72. Давидсон Б. История германского колониализма в Африке. Москва: Наука, 1983. 412 с.

73. Дармштеттер П. История раздела Африки: (1870-1919 гг.). Москва: Гос. изд. 1971. 179 с.
74. Дживелегов А. К. История современной Германии: в 2 частях. Санкт-Петербург: АО „Брокгауз-Ефрон”, 1910. Ч. 2. 210 с.
75. Дипломатический словарь: в 2 Т. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1950. Т. 2. 879 с.
76. Дрекслер Х. Юго-Западная Африка под германским колониальным господством 1884- 1915 гг.– Москва: Наука, 1989. 229 с.
77. Ерусалимский А. С. Бисмарк. Дипломатия и милитаризм Москва: Наука, 1968. 284 с.
78. Ерусалимский А. С. Германский империализм: история и современность. Москва: АН СССР, 1948. 768 с.
79. Ерусалимский А. С. Колониальная экспансия капиталистических держав и освободительное движение народов Южной Африки и Китая в XVII-XIX веках. Москва : Изд-во академии наук СССР, 1974. 458 с.
80. Ерусалимский А.С. Внешняя политика и дипломатия германского империализма в конце XIX века. Москва: Наука, 1951. 607 с.
81. Защук И. И. Германские колонии. Значение их в экономическом, политическом и военном отношениях. Санкт-Петербург: Типография Скачкова, 1908. 43 с.
82. Лот Г. Вторжение в Восточную Африку [Пер. с немецкого Б.Колкер, А.Модель]. Москва: Наука, 1971. 195 с.
83. Луценко С. М. Деятельность Германского колониального общества. *Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин* Луганськ: НОУЛІДЖ 2013. С. 112–116.
84. Луценко С. М. Німецькі колоніальні співтовариства в Африці: формування і повсякденне життя (1884–1918 рр.): дисертація на канд. іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія / Дніпровський національний університеті ім. О. Гончара. Дніпро, 2017. 259 с.

85. Луценко С. М. Особенности германской системы управления и юриспруденции в африканских колониях . *Вісник Національного університету «Юридична Академія України ім. Ярослава Мудрого»* 2012. №4 (11). С. 216–223.
86. Пегушев А. М., Туполев Б. М. Становление и кризис германского колониального правления в Восточной Африке. Москва: Наука, 1994. 262 с.
87. Питльована Л.Ю. Гельголандський договір 1890 р. в системі англо-німецьких відносин кінця ХІХ ст. *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка*. Львів: ЛНУ, 1997. С.69-72.
88. Пуховская Е. Ю. Колониальная идея в кайзеровской Германии: замыслы и воплощение. Иркутск, 2001. 833 с.
89. Ротштейн Ф. Начало германской колониальной политики. *Военно-исторический журнал*. 1939. № 1. URL: <http://history.milportal.ru/arxiv/voenno-istoricheskij-zhurnal-1939/voenno-istoricheskij-zhurnal-1-1939-g> (дата обращения: 16.10.2019)
90. Ряполов В.В. Центральная Азия в политике кайзеровской Германии. Москва: РИОР, 2012. 116 с.
91. Саїд. Е Культура й імперіялізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
92. Троян С. С. Зародження і розвиток ідей німецького колоніалізму в 40 х – середині 80-х років ХІХ ст. Київ -Чернівці: НМК ВО, 1993. 131 с.
93. Троян С. С. Отто фон Бісмарк і колоніальне питання в Німеччині (1840–1890 рр.) Рівне : РІС КСУ, 2011. 224 с.
94. Троян С. С. Политическая борьба в Германии по вопросам колониальной политики (середина 80-х – начало 90-х годов ХІХ в.). Черновцы: НМК ВО, 1993. 81 с.
95. Троян С. С. Теорія і практика німецького колоніалізму (ХVІ – сер. ХІХ ст.). Чернівці: ЧДУ, 1996. 80 с.
96. Троян С.С. Косяк С. М. Німецькі колоніальні товариства (друга половина ХІХ століття): Рівне: РІС КСУ, 2008. 60 с.

97. Троян С.С. Политическая борьба в Германии в связи с подписанием Гельголанд-Занзибарского договора 1890 г. *Наукові записки Закарпатської асоціації молодих істориків*. 1990. № 4, С.172 -184.
98. Троян С.С., Троян П. С. «Чи потрібні Німеччині колонії?»: Постановка та еволюція колоніального питання в Німеччині (40-ві - перша половина 80-х років XIX ст.) Рівне: РДГУ, 2008. 112 с.
99. Троян С. С. Проблеми історії німецького колоніалізму: аналіз джерельної бази *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Спецвипуск: Проблеми історії в сучасному науковому дискурсі*. 2010. №18. С. 237-243.
100. Туполєв Б.М. Германский империализм в борьбе за "место под солнцем". Москва: Наука, 1991. 456 с.
101. Хальгартен Г. Империализм до 1914 года. Социологическое исследование германской внешней политики до первой мировой войны. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1961. 696 с.
102. Чарный И. С. Начало колониальной экспансии Германии в Африке (1879–1885) Москва: Наука, 1970. 213 с.
103. Чуров А.В. Германский колониализм в восточной Африке, 1884-1890 гг. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1988. 271 с.
104. Шульце Х. Краткая история Германии. Москва: Весь Мир, 2004. 256 с.
105. Юровская Е. Е. Практикум по Новой и Новейшей истории 1870-1917 гг. Москва: Высшая школа, 1979. 203с.
106. Behnen M. Quellen zur deutschen Außenpolitik im Zeitalter des Imperialismus 1890– 1911. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgemeinschaft 1977. 402 s.
107. Deutsche Kolonien. URL: <https://www.deutsche schutzgebiete.de/deutsh kolonien.htm>. (Datum der Anfrage: 17. 09. 2019).

108. Drang nach Africa: Die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Africa / H. Stoecker. Berlin: Stilke, 1977. 412 s.
109. Fesser G. Die Kaiserzeit. Deutschland 1871–1978. Bremen: Pocketformat, 2000. 168 s.
110. Hagen M., Bismarcks Kolonialpolitik. Stuttgart-Berlin: Deutsche Verl.-Anstalt, 1923. 167 s.
111. Herrfurt K. Fürst Bismarck und die Kolonialpolitik . Berlin: Trewendt, 1909. 437 s.
112. James L. The savage wars: Brit. campaigns in Afrika, 1870-1920. London: Hale. 1985. 348 s.
113. Lauber W. Klimagerechte Architektur in den afrikanischen Tropen: Doktor-ingenieur. Stuttgart: Bibliotheks verkehr der universität kaiserslautern, 2003. 220 s.
114. Schmidt W. Deutsch-Südwest-Afrika. Frankfurt: SuttonVerlagGmbH, 2001. 143 s.
115. Sebald P. Aufdeutschen Spuren in Lome. Lome: Botschaft der Bundesrepublik Deutschland . Berlin: Edition Ost, 1997. 60 s.
116. Smith W.D. The Ideology of German Colonialism. Chicago: Chape Hill, 1978. 281 s.
117. Speitkamp W. Deutsche Kolonialgeschichte. Stuttgart: Taschenbuch. 2006. 208 s.
118. Spellmeyer H. Bismarcks parlamentarische Kämpfe um seine Kolonialpolitik. Stuttgart: Kohlhammer, 1931. 41 s.
119. Ullmann H.-P. Politik im Deutschen Kaiserreich 1871 – 1918. München: TR-Verlagsunion, 1999. 309 s.
120. Wehler H.U. Bismarck und der Imperialismus. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1969. S. 94.
121. Westermann D. Geschichte Afrikas. Staatenbildungen südlich der Sahara. Köln: Greven-Verl., 1952. 492 s.

122. Winfried S. Deutsche Kolonialgeschichte. Stuttgart: Reclam, 2005.
207 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Захоплення Гельголанду в присутності кайзера Вільгельма II 8 вересня 1890 р.

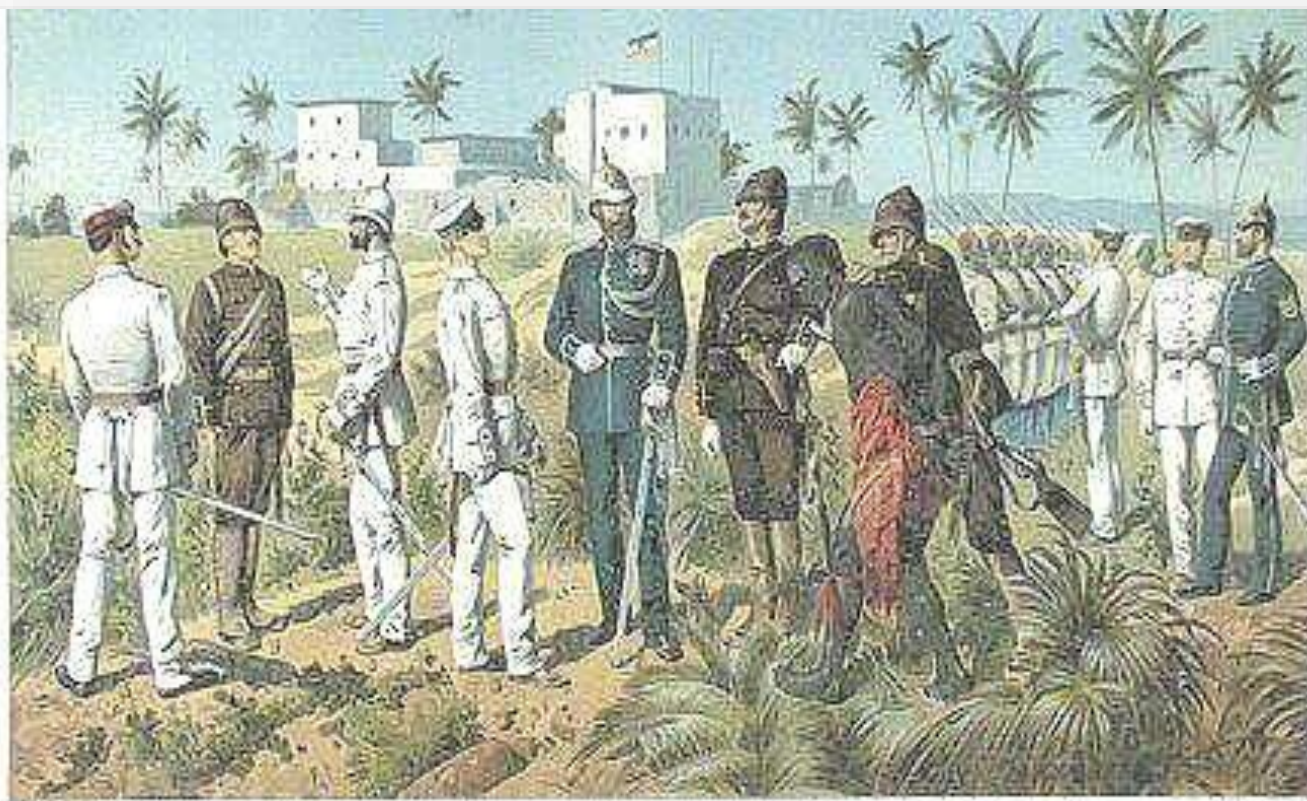
Джерело: Захоплення Гельголанду в присутності кайзера Вільгельма II 8 вересня 1890 року. 1890 р. [Фотографія]// Німецький історичний музей. 146- 205-0151, 146-205-0152.

Листівка присвячена Гельголанд-Занзібарському договору.

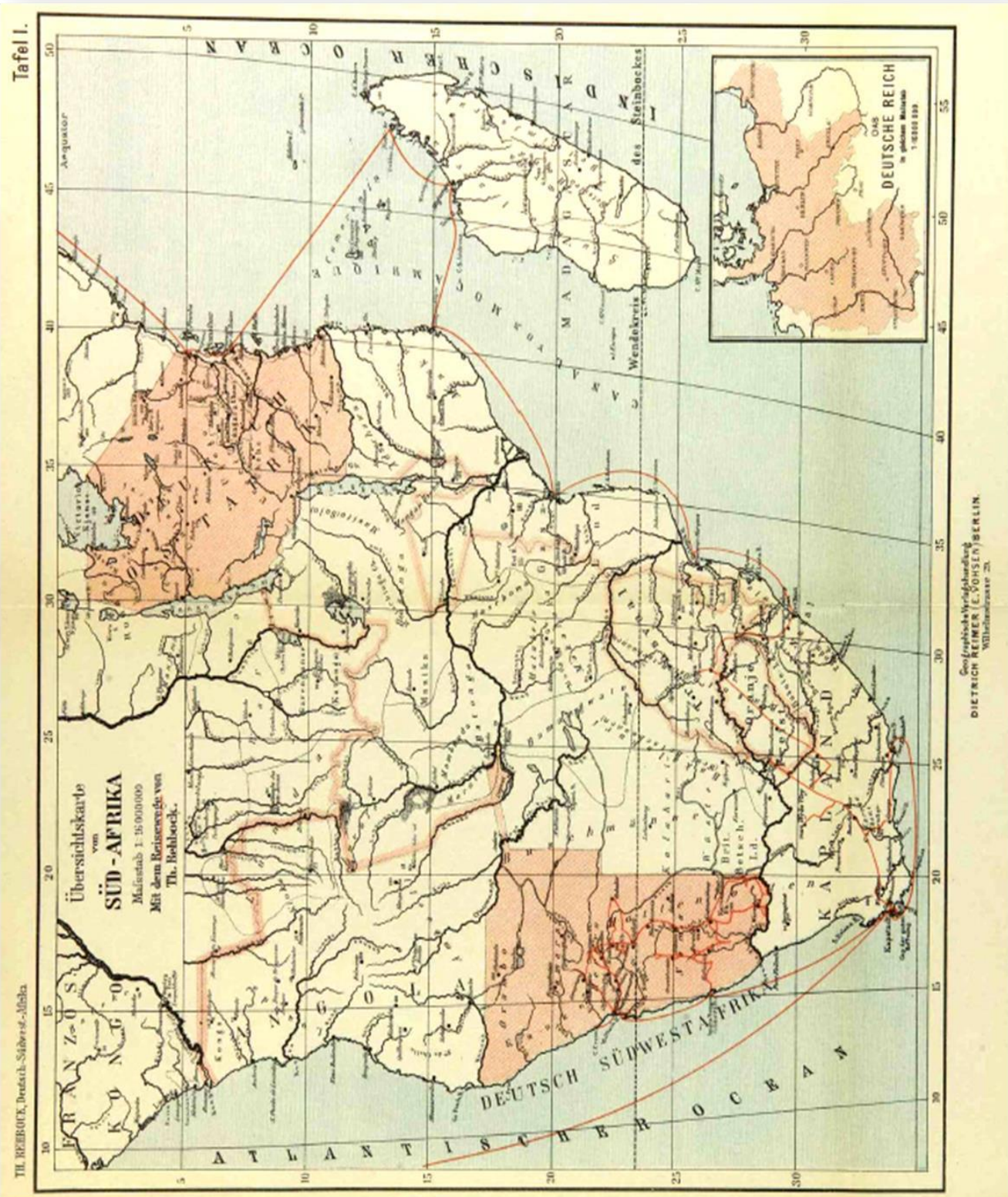
Джерело: Генрих Л. История Африки от начала до настоящего времени. Африка под империалистическим колониальным правлением и формирование антиколониальных держав 1884-1945. Берлин: Академия-Верлаг 1976. С.31.

Листівка із зображенням німецьких військових в Африканських колоніях.

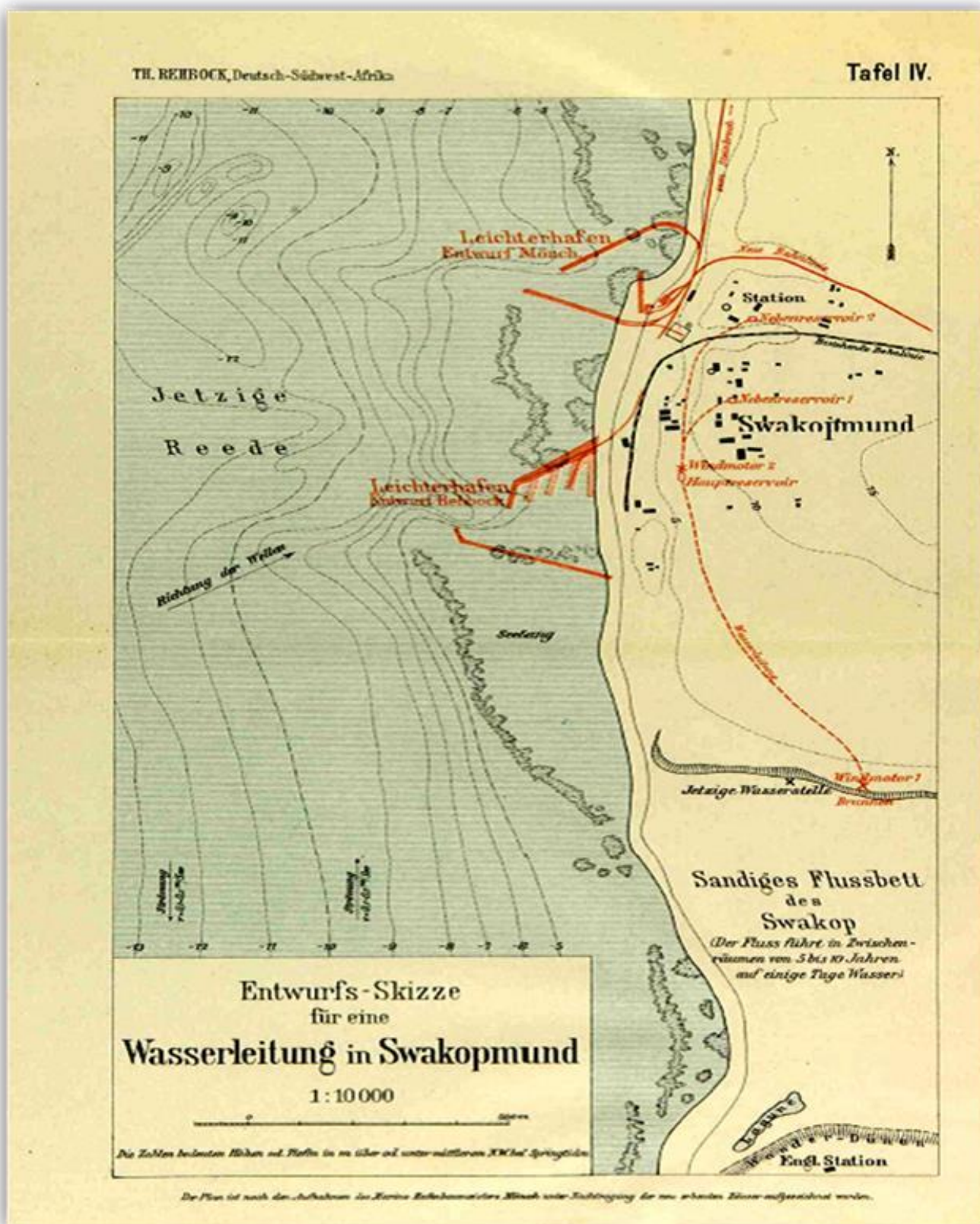
Джерело :Deutsche Kolonien. URL: <https://www.deutsche schutzgebiete.de/deutsh kolonien.htm>. (Datum der Anfrage: 17. 10. 2017).

Карта Південної Африки з розробленими маршрутами.

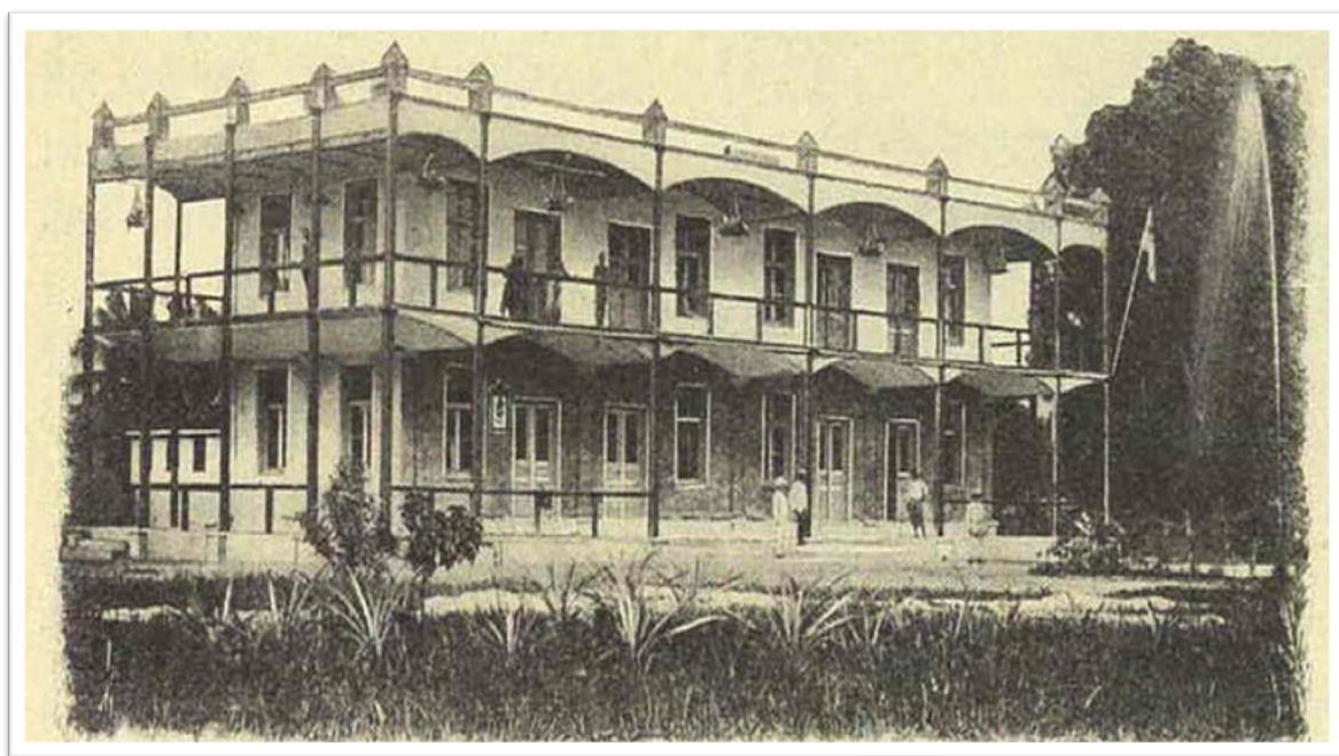
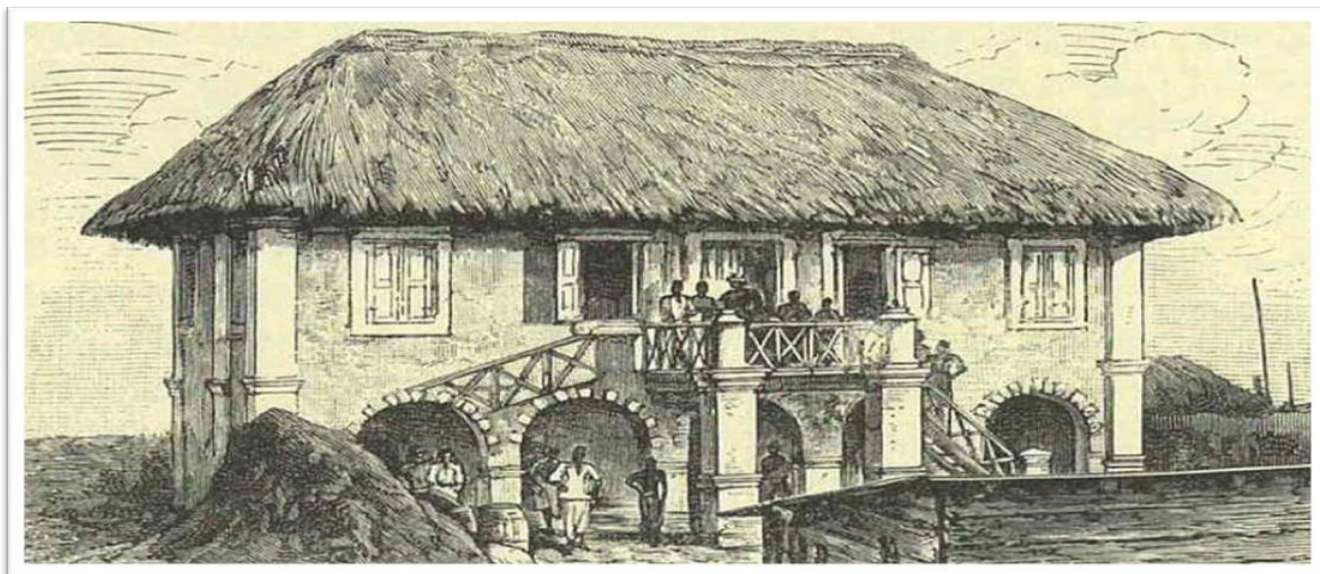

Джерело Reimer D. Deutsch Afrika Berlin: The Library of Congress, 1898. s. 238

Карта шляху до Свакопункту

Приклади будинків колоністів в Того і Камеруні.

Джерело: Kurschraf J. Deutschland und deine Kolonien Berlin. D. Reimer s. 539.

Додаток 3

Марки, які використовували на території Південно-Африканських колоній.

Дерело: Friedemann A. Die postwertzeichen und entwertungen der deutschen postanstalten in den schutzgebieten und im auslande Verlagsdruckerei. Leipzig: Verlagsdruckerei F.Mersebruger 1921. s. 127

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Марусенко Оксана Миколаївна, студентка 2 курсу магістратури історичного факультету, спеціальності 032 історія та археологія, підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Повсякденне життя в африканських колоніях Німеччини (1871-1914 рр.) (за матеріалами європейських джерел)» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомена.

Заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії.

Згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності та архівування результатів проведеної перевірки.

20.12.2019

Студент

Марусенко О.М.

Науковий керівник

Маклюк О.М.